

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav českých dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Barbora Krulichová

Divadelní život v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi před první světovou válkou

Theater life before the First World War in Brandýs nad Labem and Stará Boleslav

Praha 2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Poděkování:

Mé největší poděkování patří především paní doc. Magdaléně Pokorné za trpělivost při výběru mé bakalářské práce a posléze za cenné rady v průběhu jejího zpracování. Dále bych ráda poděkovala pracovníkům Oblastního muzea Praha-východ v Brandýse nad Labem-Staré Boleslavi a MěÚ Brandýs nad Labem-Stará Boleslav za zpřístupnění potřebných materiálů. V neposlední řadě děkuji své rodině a přátelům za morální podporu po celou dobu studia.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Abstrakt (česky)

Práce se zkoumá působení divadelních ochotnických spolků v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi, v té době ještě dvou neoficiálně spojených měst, procesu schválení jejich činnosti, způsobů jakým získávaly ekonomické prostředky. Pojedná také o mecenáších, kterými byli například Jan Josef Fetrtr nebo František Melichar, kteří se velice aktivně angažovali ve věci českého divadla a výrazně usnadňovali chod spolků. Pozornost bude věnována sociálnímu složení souborů a také vlivu, jaký měli či mohli mít díky svému působení na kulturu ve městě arcivévodové Karel a Ludvík Salvátor. Cílem práce je zjistit, jaké mělo ochotnické divadlo význam pro kulturní život maloměsta v době národního emancipace v době před první světovou válkou.

Klíčová slova (česky)

Ochotnické divadlo, česká společnost, období před první světovou válkou, arcivévoda Karel Habsburský, Sokol, Fetrovi

Abstract (in English)

The bachelor thesis concerns the activities of groups of dilettantes in Brandýs nad Labem and Stará Boleslav, at that time cities which were unofficially united. It also concerns the way in which their activities were accepted; the way they gathered financial resources and also patrons such as: Jan Josef Fetrtr or František Melichar, who were very actively involved in Czech theater and significantly enabled the groups to continue. They did this by influencing the internal composition of the groups and the cultural of the cities. Which they could have, because of activities of the archdukes Karel and Ludvík Salvator. The aim of the work is to discover the significance of the theater of the dilettantes in the everyday life of the small city in an age of national self-awareness before the First World War.

Key words (in English)

Theater, Czech Society, before the First World War, archduke Charles Habsburg, Sokol association, the Fetrtr Family

Obsah

1. Úvod	6
1.1 Představení jeviště aneb Putování brandýskou a boleslavskou historií.....	6
1.2 Literatura a prameny	9
2. Divadlo v českých zemích v 19. století.....	12
3. Ochotnické spolky ve druhé polovině 19. století	15
3.1 Od schválení textu po uvedení premiéry	15
3.2 Sociální složení jeviště a hlediště	18
3.3 Společenský status herce a jeho záměr hrát divadlo	20
3.4 Přednáška studenta Václava Martínka na valné hromadě ochotnického spolku v Jaroměři.....	21
4. Od začátku	23
4.1 První pokusy a zájezdy kočovných společností	23
4.2 Oficiální založení Spolku divadelních ochotníků v Brandýse nad Labem	25
4.3 Rodina Fettova a Hostinec U města Prahy.....	26
5. Národ a město sobě	29
5.1 Dobročinné akce ve prospěch národa, města i měst okolních	29
5.2 Repertoár brandýských ochotníků v šedesátých až osmdesátých letech	30
6. Diferenciace dělnictva a vznik dalších ochotnických skupin	33
6.1. Dělnické ochotnictvo a Čtenářská jednota Budivoj.....	33
6.2 Vznik dalších ochotnických skupin a jejich repertoár na přelomu století	35
7. Habsburk ve městě	37
7.1 Ludvík Salvátor	37
7.2 Karel I. Habsburský	38
8. Divadelní tradice v Jaroměři	41
9. Závěr	48
Prameny a literatura.....	50
Seznam příloh.....	53

1. Úvod

1.1 Představení jeviště aneb Putování brandýskou a boleslavskou historií

V naší zemi najdeme mnoho menších i větších měst s poutavou historií. Města Brandýs nad Labem a Stará Boleslav, která jsou od svých nejstarších dějin neodmyslitelně spjata s našimi panovnickými rody, jsou bezpochyby jedněmi z nich. Tyto dva původně samostatné celky, v roce 1960 administrativně sloučeny ve dvojměstí,¹ sice od počátku dělila řeka Labe, nicméně jejich dějiny v průběhu celých staletí nelze striktně oddělovat. Brandýs a Boleslav fungovaly vedle sebe, ale přece tak nějak dohromady. Jejich společný historický a společensko-kulturní vývoj je neoddělitelně propleten. Cílem této práce však není detailně si připomínat brandýskou a boleslavskou historii, která je navíc díky svatováclavské tradici a přítomnosti habsburských panovníků na zámku a ve městě, myslím, celkem dobře známá i laické veřejnosti, nýbrž představení historie místního ochotnického divadla. Podstatou následujících řádků je ale uvědomit si, v jakém prostoru se pohybujeme a jakým historickým vývojem si města před počátkem založení místní divadelní tradice prošla. Nejprve se tedy pokusím nastínit základní zlomové a zajímavé momenty místních dějin.

Brandýs nad Labem, v nejstarších pramenech pod různými názvy, nejčastěji „Brandis“, později „Brandejs nad Labem“, byl významným obchodním uzlem lužicko-pražské cesty. První písemná zmínka o městě pochází až z roku 1304, zatímco nejstarší boleslavské dějiny jsou doložitelné již k 9. století, kdy zde Boleslav I. Ukrutný nechal vybudovat kamenný hrad a hrady. V 10. století již také existovala ves Hrádek s kostelem sv. Vavřince, která je od roku 1559 součástí Brandýsa nad Labem. Od samého počátku byly s městem neodmyslitelně spjaty trhy. Při rušné obchodní cestě brzy vznikl rynek, zřejmě větší než dnešní náměstí.²

Založení trhové vsi Brandýs je nejčastěji připisováno Benešovi z Michalovic, někdy také jeho otci Janu z Michalovic. Ves se postupně měnila na rozvíjející se městečko se všemi výsadami a právy na různá řemesla. Ze 14. století mnoho zmínek a zpráv nemáme, víme však, že Brandýs měl v té době asi 300 obyvatel. V době husitských válek město utrpělo nájezdy pražanů. Týkalo se to hlavně Staré Boleslavi, kde byl poničen hrad a kostel sv.

¹ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, Turnov: ZERA, 2005, s. 87.

² Tamtéž, s. 14-24.

Václava. V druhé polovině 15. století rod Michaloviců vymřel po meči a dědictví přešlo na sestru posledního Michalovice, která byla provdána za moravského šlechtice Jaroše Tovačovského z Cimburka. Opravdovou majitelkou panství se však stala až druhá žena tohoto šlechtice, Johanka Krajířová z Krajku. V době jejího působení ve městě se z brandýské tvrze postupně stával honosný hrad. Do místních lesů, které byly, jak si chválili pamětníci, plné vzácné zvěře, zavítal lovit sám Vladislav Jagellonský. Městská práva byla rozšířena o právo várečné, čímž byl položen základní kámen rozsáhlé pivovarnické tradice ve městě. Johanka mimo jiné věnovala městu dům na náměstí, z něhož se posléze stala nová radnice se zvonící. Později však kvůli sympatizování s Jednotou bratrskou panství raději převedla na svého bratra Konráda. Konrád hostil v roce 1531 na brandýském zámku Ferdinanda I. Habsburského, který si místní lesy také velice oblíbil. Ostatně stejně tomu bylo i u jeho potomků. Ferdinand chtěl později panství dokonce odkoupit. I když byl Konrád zprvu neústupný, Ferdinand nakonec svého cíle dosáhl. Další majitel panství, Konrádův syn Arnošt, se totiž roku 1546 postavil s evangelickými stavby do odboje proti králi, za což byl internován na svém hradě v Mladé Boleslavi a brandýské panství mu bylo zabaveno. Tím přešlo pod správu královské komory.³

Z počátku byla tato změna majitele panství z náboženského hlediska pro město velkou pohromou. Jednota českých bratří byla z Brandýsa vyhnána. Za Ferdinanda I. však došlo k velkému stavebnímu rozvoji. Gotický hrad byl přestavěn na reprezentativní renesanční zámek, díky připojení vsí Hrádek a Polerady vzniklo mnoho nových ulic a město se výrazně rozrostlo. I Ferdinandův nástupce, Maxmilián II., do města několikrát zavítal, většinou tomu tak bylo při příležitosti pořádání velkolepých honů. Největší rozkvět ale nastal až za Rudolfa Habsburského, který Brandýs povýšil na královské komorní město. I Rudolf II. přijížděl do Brandýsa především na lovy, kterých se někdy účastnila i stočlenná družina. Zdejší zámek mu ale také několikrát poskytl útočiště, když v Praze řádl mor. V letech 1612-1613 vznikl projekt stavby baziliky Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi, druhého nejstaršího barokního kostela v Čechách. Z dalších důležitých událostí zmíním např. vybudování brusírny drahokamů pod brandýským zámkem. Velkého rozkvětu se vedle mnoha nových řemesel dočkala také zámecká zahrada. V letech 1639-1640 byla ale bohužel,

³ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, s. 15-22.

stejně jako zámek, poničena švédskými vojsky a své původní velikosti a vzhledu už nikdy nedosáhla.⁴

Během třicetileté války se ve městě vystřídalo mnoho vojsk. Sasové vyloupili mariánský a svatováclavský kostel a ukradli i Paladium země české. Město bylo vypleněno a většina domů zbořena. Mnoho lidí uprchlo do Prahy nebo okolních vesnic. Zpět se vraceli až po odtažení Švédů v roce 1640. O osm let později se Švédové ve městě objevili znovu. Po uzavření vestfálského míru však museli město definitivně opustit.⁵

Významným rokem pro město i zámek byl rok 1723. Karel VI. Habsburský se odsud jako první císař habsburské monarchie vydal na svou korunovační cestu do Říma. Ten samý rok se zde Marie Terezie poprvé setkala se svým budoucím chotěm Františkem Štěpánem Lotrinským.⁶

V sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století zavítal na brandýský zámek také císař Josef II. V té době bylo ve městě zřízeno několik vojenských skladů a kasáren. K další významné události, a to k tzv. setkání tří mocnářů, došlo na zámku roku 1813, kdy zde rakouský císař František I., ruský car Alexandr I. a pruský král Fridrich Vilém III. jednali v rámci spojenecké koalice o společném postupu proti Napoleonovi.⁷

V polovině padesátých let 19. století zasáhla Brandýs cholera a místní zámek byl přeměněn na vojenskou nemocnici. Největším postrachem Brandýsa a Boleslavi byly však požáry, které se zde vyskytly v letech 1622, 1639, 1659, 1663, 1765, 1772, 1775 atd. Ten největší vypukl v roce 1827 a zničil téměř čtvrtinu města. V druhé polovině 19. století se město navíc stále více a více zadlužovalo, což vedlo až k zástavě panství do rukou Rakouské státní banky. Roku 1859 se v Brandýse s povolením císaře Františka Josefa I. usadil toskánský velkovévoda Leopold II., který zámek a panství odkoupil od Rakouské banky i se všemi dluhy.⁸

Paradoxně v této krizové době město procházelo velkým kulturním rozmachem. Vznikaly zde spolky, rozvíjela se čtenářská činnost i ochotnické divadlo. V Brandýse působil například historik Václav Justin Prášek nebo hudební skladatel Karel Šebor. V sedmdesátých letech se sem přistěhoval mladý podnikatel František Melichar, který se významně podílel jak

⁴ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, s. 23-31.

⁵ Tamtéž, s. 36-37.

⁶ Tamtéž, s. 38.

⁷ Tamtéž, s. 44-45.

⁸ Tamtéž, s. 46-48.

na ekonomickém a obchodním chodu města, tak na jeho kulturním vývoji. Roku 1882 bylo slavnostně otevřeno železniční spojení mezi Brandýsem nad Labem a sousedními Čelákoviciemi. To bylo pak ještě v roce 1899 prodlouženo do Neratovic.⁹

Posledními dvěma majiteli zámku byli Ludvík Salvátor a budoucí poslední císař Karel Habsburský, o nichž bude více pojednáno v jedné z následujících kapitol.

Počátek 20. století probíhal v obou městech relativně v poklidu. V roce 1904 byla dokončena dlouho očekávaná stavba sokolovny. Roku 1910 působilo ve městech šedesát různých spolků, o rok později bylo v Brandýse nad Labem založeno okresní muzeum.¹⁰ Tento pokojný vývoj pochopitelně přerušila první světová válka. Velkou válkou se uzavírá časové ohraničení tématu mé bakalářské práce, a proto zde ukončím i tento souhrn boleslavsko-brandýských dějin. Nyní se časově vrátím do 19. století a budu se věnovat divadlu.

O dějinách a působení velkého divadla, velkých divadelních scén toho bylo napsáno již mnoho. Cílem této práce je však přiblížit vliv amatérského divadla na obyčejného člověka v době formování českého národního uvědomění. Ať už toho, který se na divadle aktivně podílel, nebo toho, který byl jeho divákem. Co mohlo takovému člověku divadlo předat v rámci jeho každodenního života na malém městě. Dále si práce klade za cíl analyzovat vnitřní fungování ochotnických divadelních spolků, jejich soubor a repertoár, přiblížit hlavní významné osobnosti s místním divadlem spjaté a v neposlední řadě provést komparaci s divadelním děním v jiném městě přibližně podobného rozměru, a to s divadlem v Jaroměři.

1.2 Literatura a prameny

Ze základní literatury, týkající se rodícího se ochotnického hnutí v českých zemích, ale také divadla v 19. století a na počátku století 20. obecně, jmenuji především *Dějiny českého divadla*. Z této rozsáhlé čtyřdílné práce širokého kolektivu autorů jsem se pro své zpracovávané období zaměřila především na druhý a třetí díl. *Dějiny českého divadla II*¹¹ s podtitulem *Národní obrození* autorů Františka Černého, Jaroslava Bartoše a dalších detailně informují o počátcích měšťanského divadla, rozvoji divadla v době osvícenských reforem a v

⁹ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, s. 49-55.

¹⁰ Tamtéž, s. 58-59.

¹¹ Jaroslav BARTOŠ a kol., *Dějiny českého divadla II. Národní obrození*. Praha: Academia, 1969.

době národního obrození, vrcholícího rokem 1848. Dějiny českého *divadla III*¹² s podtitulem *Činohra 1848-1918* autorů Jana Brabce, Ljuby Klosové a dalších pak pojednává o profesionálním i amatérském divadle ve druhé pol. 19. století, českém divadle v zahraničí, dramatické tvorbě a vývoji šantánu a kabaretu od osmdesátých let do roku 1918. Vzhledem k tomu však, že obě tyto práce vznikly za minulého režimu, musí čtenář přistupovat citlivěji k některým použitým dobově proměněným formulacím. Tím však nijak neshazují jejich hodnotu, protože toto velice poctivé a pečlivé zpracování mnoha různorodých podtémat a podkapitol divadelního vývoje v českých zemích bylo mému výzkumu velkým přínosem. Dále nesmím opomenout *Cesty českého amatérského divadla*¹³ Jana Císaře a kolektivu autorů, které mapují, jak už název napovídá, rovnější i klikatější cesty ochotnických herců od 12. století až do roku 1997, tedy téměř do doby, kdy práce vznikala.

Otázkou jaroměřského divadla, se kterým provádím menší komparaci, se po dlouhá léta zabýval František Černý, divadelní historik a jaroměřský rodák, který výsledky svého bádání promítl do rozsáhlého díla *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*.¹⁴ Tato práce však nepřináší pouze shrnutí dějin divadla v Jaroměři, ale detailně se zabývá také celkovým fungováním ochotnických spolků v Čechách a divadelním životem v 19. století vůbec. Čtenáři tedy může nabídnout mnoho vzácných informací o kočovných společnostech, trendech v repertoáru, divadelním dění v Praze či jiných českých městech. Hlavním cílem jeho práce je však ukázat, stejně jako tomu je i u této předkládané práce, co dávalo divadlo občanům středně velkých měst.

Z literatury a pramenů týkající se brandýských a boleslavských dějin musím jmenovat *Putování brandýskou historií*¹⁵ Miroslava Šnaiberka, *Kroniku města Brandýsa nad Labem*¹⁶ a rozsáhlé třídílné dílo Václava Justina Práška *Brandejs nad Labem: Město, panství i okres*,¹⁷ z nichž ke zmiňovanému období využívám především druhý díl. K lepšímu poznání působení členů habsburské rodiny ve městě a na zámku byly v Brandýse nad Labem v rámci tzv.

¹² Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III. Činohra 1848- 1918*. Praha: Academia, 1977.

¹³ Jan CÍSAŘ a kol., *Cesty českého amatérského divadla*. Praha: Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 1998.

¹⁴ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*. Praha: Academia, 2003.

¹⁵ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*. Turnov: ZERA, 2005.

¹⁶ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, MěÚ Brandýs nad Labem- Stará Boleslav.

¹⁷ Justin Václav PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem: Město, panství i okres I-III, 1908-1913*.

Zámecké edice vydány brožury *Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel*¹⁸ a *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský*.¹⁹

Tématu brandýského divadla a jeho ochotníků se věnoval Vladimír Loyda, který při příležitosti stého výročí oficiálního založení Spolku divadelních ochotníků v roce 1964 vydal brožuru *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*.²⁰ Podobně vzniklo i *Sto let Bojana*,²¹ stručně představující historii místního pěveckého spolku, jeho členy a sbormistry. Dále nás o ochotnickém dění v polabském dvojměstí informují kroniky, a to *Kronika města Brandýsa nad Labem, Kronika města Stará Boleslav*²² a *Kronika Sokola brandýského*.²³ Komplexněji a v nějaké rozšířenější formě však dějiny místních ochotníků zatím zpracovány nebyly. Jako cenné zdroje informací o představeních, účelech jejich uvedení, speciálních hostech nebo cenách vstupenek slouží divadelní *plakáty a programy*.²⁴ Dále pak písemné vzpomínky návštěvníků hostince U města Prahy, kde se divadlo dlouhá léta provozovalo, a *fotografie*²⁵ tohoto prostoru, které vznikly o několik desítek let později. Tyto materiály jsou uloženy v Oblastním muzeu Praha-východ, stejně jako soupisy divadelních her. Tyto soupisy byly však poctivě vedeny jen v určitých letech nebo se některé roky nedochovaly, tudíž ne vždy se s nimi dá spolehlivě počítat. V neposlední řadě musím zmínit tisk, např. *Národní listy*²⁶ nebo časopis *Květy*,²⁷ který pochopitelně odrážel reakce na představení uváděná nejen v Praze, ale i v menších českých městech, a chtěl podporovat a povzbuzovat amatérské herce v jejich další činnosti.

Kde zůstalo mé bádání zatím bez úspěchu, bylo v otázce divadelní půjčovny, která měla v Brandýse nad Labem údajně být. Při práci jsem sice narazila na vetešníka Hynka Frídu, kterému byly věnovány kostýmy divadelních ochotníků, nicméně o půjčovně, která „*vyřizovala zakázky pro celé Rakousko...*“²⁸ v archiváliích města Brandýsa nad Labem ani památky. Určitě by ale tato zatím důkladně nedoložená půjčovna divadelních kostýmů byla zajímavým předmětem dalšího výzkumu.

¹⁸ Brigita MADER a kol., *Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel. Zámecká edice*, 2005.

¹⁹ Jan GALANDAUER, Milan NOVÁK, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský*. Zámecká edice, 2006.

²⁰ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*. ZK ROH BSS Brandýs nad Labem, 1964.

²¹ Jubilejní brožura *Sto let Bojana*. ZK ROK BSS Brandýs nad Labem, 1962.

²² *Kronika města Stará Boleslav*, MěÚ Brandýs nad Labem- Stará Boleslav.

²³ *Kronika Sokola brandýského*, MěÚ Brandýs nad Labem- Stará Boleslav.

²⁴ Viz přílohy.

²⁵ Viz přílohy.

²⁶ Roku 1861 založeny Juliem Grégrem.

²⁷ Vycházely od roku 1834 pod vedením J. K. Tyla a původně šlo o tzv. zábavník.

²⁸ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 12.

2. Divadlo v českých zemích v 19. století

Divadlo jako takové bylo již od nejstarších dob velmi atraktivní a oblíbenou kratochvílí, a to zejména v aristokratických kruzích. Navštěvování divadelních her bylo velkou módou a svým způsobem tvořilo jeden z pilířů společenského statusu vyšších vrstev. Měšťané chtěli alespoň částečně podle svých možností napodobovat životní styl aristokracie a vyšší společnosti, a tak začali navštěvovat a hrát divadlo také. Domácí společnosti v menších a středně velkých městech však hrály do určité doby jen německy. I pro Čechy to byl zcela přirozený jazyk, navíc jazyk vyššího společenského styku a kulturního projevu. České představení bylo zatím poměrně odvážným vybočením z dosavadní konvence. Postupně však začalo mít české divadlo větší a větší úspěchy u širší společnosti a zvětšovala se jeho divácká základna. V dobách útisku navíc dobře posloužilo jako jeden z demonstrativních prostředků k prosazení určitých cílů, názorů a postojů, a stalo se tak důležitou oporou národně osvobozenického hnutí v českých zemích.²⁹

Do konce 18. století se divadlo v české řeči hrálo hlavně díky amatérům. Teprve poté se začalo v Praze rozvíjet profesionální divadlo působící v češtině, které usilovalo o určitou kontinuitu. V první polovině 19. století bylo možné příležitostně vidět česká představení také na profesionálním divadle v Brně, výjimečně pak v Olomouci. Ochotnické divadlo však neztrácelo na svém významu ani v desetiletích, kdy se již prosazovaly české profesionální scény. Velkou aktivitu v tomto období projevovaly především rodinné podniky různých kočovných loutkařských společností hrajících česky. Právě ochotnické divadlo se totiž v mnoha obcích stalo nejen místem oblíbené zábavy, ale také základnou sílícího národního hnutí, které posilovalo národní vědomí, zušlechťovalo mateřský jazyk a občansky jeho členy vychovávalo. Vedle kostela byla navíc ochotnická představení jednou z mála příležitostí, jak se veřejně ve větším počtu shromáždit.³⁰

„Evropské národy, dávno samozřejmě osobité, se tehdy formovaly do moderní podoby. Zvláště intenzivně se tento proces prosazoval u malých národů, které v minulosti ztratily své vlastní útvary a jimž nejednou hrozila asimilace s jiným etnikem, proniknutím během staletí na jejich teritorium. V tuto dobu se silně vzedmula aktivita Čechů, Slováků, Poláků, Maďarů, pobaltských národů, Norů, jižních Slovanů a Řeků. V zápase o uchování

²⁹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 14-15.

³⁰ Jan CÍSAŘ a kol, *Cesty českého amatérského divadla*, s. 43.

národní identity a získání podmínek k národnímu a politickému rozvoji využívali Češi patrně více než jiné národy i uměleckých projevů, a především divadla. Tyto prostředky politického zápasu jim byly vnuceny okolnostmi. Formy přímého legálního politického boje na parlamentním základě nebyly do poloviny 19. století v habsburské monarchii možné.“³¹

Vůdčí osobnosti českého hnutí si velmi brzy uvědomily, že pro jejich nové cíle je možné v českých zemích využít veliké obliby divadla, a to napříč všemi společenskými vrstvami. Téměř všechny kulturní pokusy většiny měst, a ještě více vesnic, si během roku vytvářeli sami jejich obyvatelé, chtěli-li je vůbec mít. Německé obyvatelstvo se mohlo na českém a moravském území setkávat s profesionálními hereckými soubory hrajícími v jejich mateřském jazyce hned v několika městech, tu a tam pak také s německými kočovnými herci. České kočovné společnosti však začaly působit až v polovině 19. století. V každodenním životě českého etnika bylo divadlo stále spíše mimořádnou událostí, a to i přesto, že se nyní hrálo v české řeči mnohem více než dříve. Z doby barokní do národního obrození stále přežíval v některých oblastech, především v Podkrkonoší, typ tzv. sousedské lidové hry. Jejich autoři zpracovávali především starozákonní náměty a snažili se i o témata z českých dějin. Tento druh ochotnického divadla žil v některých místech až do padesátých let 19. století, poté rychle ustupoval, až koncem století vymizel úplně.³²

Vedle toho se během 19. století na českém území velmi rozšířilo ochotnické divadlo měšťanského typu, které úzce souviselo s městskou profesionální divadelní kulturou. *„Zprávy o představeních ochotníků nového typu máme už z rozhraní 18. a 19. století z Podkrkonoší a Podorlicka.... Druhá vlna ochotnické aktivity spadá do období napoleonských válek a zejména do dvacátých let 19. století. Tehdy se hraní divadla v měšťanské vrstvě nápadně rozšířilo. Velké oblibě se těšila tzv. domácí divadla, připravovaná v bytech pro nevelký rodinný a přátelský divácký okruh. Množila se i představení „vlasteneckých družin“ určená širší veřejnosti, a proto hraná třeba i v místních hostincích. Ochotnická divadla nesledovala jen zábavné cíle, ale chtěla posilovat český jazyk, národní vědomí Čechů, měla v úmyslu je sdružovat, morálně je vychovávat, kultivovat jejich vkus. Třetí vlna obrozenecké aktivity spadala do třicátých a čtyřicátých let 19. století. V tuto dobu, která pozvolně zrála v revoluční výbuch v letech 1848-1849, se ochotnické divadlo hrálo česky už ve více než 120 městech a městysech v Čechách, vedle toho také na vesnicích. Pro Moravu, kde byl obrodný*

³¹ Jan CÍSAŘ a kol., *Cesty českého amatérského divadla*, s. 43-44.

³² Tamtéž.

proces opožděn, máme doklady o českém ochotnickém divadle pouze v deseti městech. Dva doklady jsou i pro Slezsko. Práce ochotníků v této fázi už v mnoha představeních vědomě sledovala politické cíle, podílela se na prosazování národních zájmů a demokratických, tj. protifeudálních postojů.“³³

V padesátých letech bojovali měšťanští ochotníci o svou existenci, protože bachovský absolutismus a divadelní řád, vydaný roku 1850, silně oslabil amatérskou divadelní činnost. Po obnově ústavních svobod v šedesátých letech však znovu nastal rozkvět českého ochotnického hnutí. Amatéři se začali sdružovat ve volné spolky, které ve většině obcí navazovaly na činnost ochotnických skupin z doby předkonstituční. Zákony o spolčovacím a shromažďovacím právu z roku 1867 daly jejich činnosti legální základnu, takže v řadě českých měst a městeček mohly fungovat řádně registrované spolky.³⁴ Nicméně cesta k prosazení českého divadla nebyla v menších městech úplně jednoduchá a osobností, které se o to zasazovaly, bylo zpočátku málo. Obyčejného člověka a jeho rodinu sužovaly v rámci jeho každodenního života problémy primárně existenční. V Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi to byly hlavně již zmíněné časté ničivé požáry. Myšlenek na divadlo nebo jinou kulturní činnost proto nejspíš nebylo mnoho. Přece se našli tací, kteří v sobě našli nějaké vyšší společenské a kulturní ambice a začali se o formování divadla ve svém městě zasazovat.

³³ Jan CÍSAŘ a kol., *Cesty českého amatérského divadla*, s. 43-44.

³⁴ Tamtéž, s. 58-59.

3. Ochotnické spolky ve druhé polovině 19. století

3.1 Od schválení textu po uvedení premiéry

Divadelní sezóna trvala obvykle od konce září do poloviny května. Přes léto se pak divadelně angažovali především vysokoškolští studenti, kteří se vraceli na léto ze studií domů. Díky nim se mohli diváci setkávat také s podněty z Prahy. Hrál se většinou v neděli, výjimečně i v sobotu nebo o svátcích. Úplnou výjimkou byly tzv. noremní dny neboli vrcholné církevní svátky, kdy se nesmělo hrát vůbec. Kočovné divadelní společnosti pak na svých štacích, kdy zastávky v jednotlivých městech trvaly několik týdnů, hrály kromě noremních dnů téměř denně.³⁵

Před samotným zahájením zkoušek bylo nutné získat povolení úřadů k provedení konkrétního divadelního kusu. „Podle příkazu Divadelního řádu z 25. listopadu 1850, vydaného za bachovského absolutismu, musel každý, kdo chtěl uvést nějakou hru, žádat o souhlas místodržitelství nebo- v jeho zastoupení okresní hejtmanství, případně policejní úřad první stolice. Povolení se dávalo na každou hru a zásadně určitému podnikateli, tedy majiteli divadelní koncese, šlo-li o profesionální divadlo, nebo představiteli ochotníků, kteří ji zamýšleli nastudovat. Jen tehdy, byl-li nějaký text s úředním schválením provozován na scéně hlavního města některé korunní země, v našem případě tedy Prahy, platil tento souhlas i pro ostatní jeviště té které země. Kdyby se text provozoval bez povolení, nebo kdyby se herci od schválení textu odklonili, byl by trestán podnikající subjekt. Pokuta za uvedení neohlášeného a neschváleného textu činila 50-500 zlatých a za extemporování herce 5-50 zlatých. Teprve v roce 1903 došlo ke zmírnění tohoto postihu.“³⁶ Ochotníci však většinou žádali i o schválení her, které byly zrovna provozovány na jevišti v Praze. Muselo se žádat také o povolení reprízy, a to i kdyby se hrála jen několik dní po premiéře. Žádost se podávala pouze pár dní před uvedením plánované premiéry, úřady ale jednaly pohotově. Hejtmanství většinou vyřídilo žádost v příznivý prospěch ochotníků, mohlo však žádat určité úpravy v textu. Nerado vyřizovalo několik žádostí najednou a muselo mít k dispozici seznam již zakázaných her. Větší starosti pak nastávaly u her rukopisných. Představení se vždy účastnil zeměpanský komisař, kterému byla již s žádostí zaslána volná vstupenka. Souhlas úřadů podmiňovalo připomenutí charitativního záměru, který byl spolu s vlastenectvím alespoň z počátku jedním

³⁵ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 44.

³⁶ Tamtéž.

z hlavních cílů ochotnických souborů. Magistrát měl pak dohlížet, aby se peníze dostaly k uvedenému cíli.³⁷ Žádosti brandýských ochotníků vyřizovalo c. k. místodržitelství v Praze,³⁸ jaroměřských ochotníků c. k. okresní hejtmanství ve Dvoře Králové nad Labem, případně také pražské místodržitelství.³⁹

A kde vlastně čerpaly ochotnické společnosti inspiraci při vybírání divadelních kusů? Odkud braly texty a obstarávaly jejich opisy? Existovalo hned několik divadelních edic, ze kterých bylo možno čerpat. První z nich byla Divadelní bibliotéka, kterou od roku 1851 vydával Jaroslav Pospíšil. Tato edice byla označena za: „*poklad všech hereckých společností venkovských a zvláště divadelních ochotníků českých*“.⁴⁰ Od roku 1864 vydával Josef Mikuláš Boleslavský edici Divadelní ochotník. Dále vzniklo také Ochotnické divadlo (Mamert Knapp) a Sběrka spisů dramatických (Ignác Leopold Kober). Koncem století pak přišel nakladatel František Šimáček s edicí Repertoár českých divadel. Průběžně vycházely také jednotlivé hry samostatně.⁴¹

Každé ochotnické představení bylo kolektivním tvůrčím aktem, na němž se podílelo mnoho lidí z města či jeho blízkého okolí. Bylo třeba zajistit kostýmy. Někdo musel namalovat kulisy a vyrobit rekvizity. Také bylo nutné vždy připravit reklamu k určitému divadelnímu představení. Herci mívali k dispozici garderobiéra, ochotnice pak garderobiérku, kteří jim pomáhali s oblékáním, a holiče, který je česal, líčil a vyráběl paruky. V 19. století se o pauzách často muzicírovalo, na některých představeních byl tudíž přítomen ještě hudební doprovod, který vyplňoval přestávky mezi jednáními.⁴² Vedle herců byli nepostradatelnými členy ochotnických souborů režiséři. Protože amatérským představením obvykle nedominovala žádná silná herecká osobnost, která by byla jednotící silou celé inscenace, bylo vždy třeba člověka, který by diletantům pomohl a poradil. Od konce 19. století význam režiséra stále stoupal, ale moderní představa této funkce se v ochotnickém divadle před rokem 1918 ještě neprosadila.⁴³ Režisér obsazoval role, dohlížel na celý chod příprav a spolu s nápovědou vedl zkoušky. Role nápovědy byla též nepostradatelná, jelikož před každou premiérou mívali herci pouze tři zkoušky a za tak krátkou dobu si nemohli stačit své role osvojit dokonale. Nutno však podotknout, že ani na velkých scénách v Praze či jiných větších

³⁷ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 80.

³⁸ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 6.

³⁹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 80.

⁴⁰ Tamtéž, s. 56-58.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž, s. 50.

⁴³ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 465.

městech neměli herci o moc zkoušek více. Celý spolek nebo ochotnickou družinu pak zaštiťovala osobnost ředitele, který měl na starosti finance a často také obstarával divadelní kusy, které ochotníci zamýšleli sehrát. Na každém představení se podílelo nejméně patnáct osob, většinou však více.⁴⁴

Výtvarná složka ochotnických představení se soustřeďovala na dekorace skládající se z prospektu a bočních kulis. Ty byly značně obecné, aby je bylo možno snadno použít v různých představeních. Kulisy malovali většinou malíři pokojů, množily se ale případy, kdy spolek nebo město požádalo o tuto službu akademického malíře. Několik spolků také odkoupilo na počátku osmdesátých let dekorace zrušených pražských scén. Výpravné a nákladné inscenace byly u ochotníků zatím ještě ojedinělé. Alespoň částečné modernizace tradiční kulisové scény později dosahovali ochotníci detailním vybavením nábytkem a rekvizitami.⁴⁵ *„Divadelní rekvizity byly vesměs vyrobeny uměle. Bylo-li třeba k nějakému kusu na jevišti květin, klece s ptákem, obrazu atd., nepostaven tam květináč, nezavěšena klec ani obraz, ale vše vymalovalo se na kulisy, tak i nábytek, dokonce i lenošky, a když hra předpisovala výstup se sekyrou, pilou nebo podobným nástrojem, byl tento zhotoven z lepenky. Výprava kusu bývala luštěna hravě. Dávání Kutnohorští havíři. Kde by se pro ně nabralo obleků? Vysoké čepice i fleky pořizeny z černých obalů cukrových homolí, odznaky zkřížených kladivek ze stříbrného papíru, a tak byla ve všem snadná výpomoc.“*⁴⁶

Od osmdesátých let byla ochotníky věnována velká pozornost kostýmu. V představeních z vesnického prostředí se objevovaly na scéně originály lidových kostýmů, pořizovaly se i jejich přesné kopie. Různé divadelní příručky podávaly podrobné odborné návody na střihy čepců, šněrovaček, vest a kamizol, přinášely i vzory výšivek a krajek, typické pro určitý kraj. U fantastických nebo historických kostýmů se ochotníci mohli obrátit na speciální půjčovny, tehdy vznikající, které jim odborně poradily. Na dělnických scénách nebylo vidět tak nádherné kostýmy, jednak pro nedostatek prostředků, jednak proto, že tu byly většinou uváděny hry ze současnosti, které vyžadovaly pouze soudobý oděv. O výpravě dělnických jevišť jsou obecně zprávy nedostatečné, dá se ovšem předpokládat, že civilní a

⁴⁴ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 50.

⁴⁵ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 185.

⁴⁶ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 72.

soudobý charakter převážné většiny dělnického repertoáru dovoloval i tady vytvořit odpovídající scénické prostředí.⁴⁷

3.2 Sociální složení jeviště a hlediště

Amatérské družiny organizovala většinou místní inteligence. S ochotníky však často spolupracovala také řada osobností, která přerůstala místní význam. Členstvo ochotnických spolků se nejčastěji rekrutovalo z řad řemeslníků, živnostníků a městské honorace, tedy úředníků, notářů, lékařů, lékárníků apod. Také dělníci byli tehdy v ochotnickém spolku považováni za rovnoprávné a po umělecké stránce platné členy.⁴⁸ V Brandýse nad Labem bychom v prvních letech působení místního ochotnického divadelního spolku našli mezi členy např. truhláře, pekaře, krejčího, knihaře, sklenáře, písaře, cukráře, obchodníky, advokátní úředníky, stavitele nebo lékaře. Z mladší generace pak syny hostinského a ženskou část osazenstva zastupovaly především svobodné slečny, dcery mlynáře, pekaře, cukráře nebo stavitele.⁴⁹

Významnou roli v této otázce sehrálo také studentstvo. Studenti se už od dob národního obrození osvědčovali jako znamenití ochotničtí organizátoři, herci i diváci. Občasná i pravidelnější představení studentské mládeže bývala od osmdesátých let osvěžujícím elementem v činnosti ochotnických spolků. Mladí lidé se čile zajímali o nové kulturní proudy, vysokoškoláci, kteří byli obeznámeni s divadelním děním v Praze, se snažili ve svých představeních, hraných převážně v době letních prázdnin, mnohokrát i o tu nejmodernější interpretaci.⁵⁰

Zcela jinou funkci mělo v kontextu měšťanského divadelnictví divadlo pro děti hrané dětskými herci. Bylo úzce spjato s výchovnými snahami školy a církve a převládala v něm proto jasná didaktičnost a tendence k moralizování. Patřily sem hry s tématy ze současného života dětí, např. Malí vojáci aneb kdo neposlouchá, bývá bit od Josefa Baara nebo Nehody lenochovy a zdařená zkouška Františka Hausera. Nepatrné procento zaujímaly v edicích i v dramaturgii divadla také nové jevištní báchorky nebo zdramatizované klasické pohádky např. Popelka, Šípková Růženka, Sněhurka nebo Červená Karkulka. Záznamy o dětských představeních jsou však poměrně sporé. Ve druhé polovině století pořádaly tato

⁴⁷ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 465.

⁴⁸ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 176.

⁴⁹ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 37-38.

⁵⁰ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 454.

ojedinělá představení školy a ochotnické soubory. Také pražské Prozatimní divadlo hostilo několikrát malé herce i diváky. Ve školách se scénické požadavky podřizovaly nevelkým možnostem těchto jevišť. Malí diváci nebyli ovšem odkázáni jen na školní amatérskou tvorbu. Byla jim prakticky přístupná všechna odpolední představení profesionálních kamenných divadel i cestujících společností. Nejčastější formou divadelní kultury pro děti se však ve druhé polovině 19. století stalo loutkové divadlo.⁵¹

Každý divadelní soubor měl mít alespoň jednoho představitele základních lidských typů- milovníka, komika, hrdinu, intrikána či darebáka. Do určité doby tvořili pilíř souboru především muži. O ženy byla mezi ochotníky velká nouze. Svobodné či vdané ženy se zde vyskytovaly velmi málo. Vzhledem k dobovému smýšlení, kdy žena měla být především manželkou, matkou a hospodyní, se pro ni takováto role příliš nehodila. Jistý obrat nastal v šedesátých letech, kdy celou společnost zachvátila divadelní horečka a čilá spolková činnost. A tak začaly ochotničit i svobodné a vdané ženy, které vystoupily ze stínu svých mužů a působily ve veřejném prostoru ještě před prvními uvědomělými emancipačními snahami. „Z ochotníků vynikají obzvláště děvčata, kteráž se vesměs co nejvíce přičiňují, aby úlohy sobě přidělené pochopily a náležitě provedly, což se jim také dosud až vždycky výborně dařilo. Ba myslíme, že se jim podařilo také ještě něco více, přesvědčily totiž některé slečinky, že to není žádná nečest na divadle vystoupiti a k dobrému účelu přispívati...“

⁵² Velmi často ochotničily celé rodiny a tradice přecházela z generace na generaci.

Dále nesmíme opomenout důležitou součást divadla, kterou jsou, vedle herců, jeho diváci. Na představení profesionálních scén se však dostal jen malý zlomek českých občanů. Lidé žili skromně a museli hodně pracovat. Malé byty byly domovem mnohočlenných rodin a také veřejné prostory jako obchody či dílny řemeslníků byly velmi stísněné. Hygiena a zdravotní stav byly na nízké úrovni. Většina lidí se za celý svůj život nedostala za obvod svých bydlíšť. Ještě o poznání horší byla situace v dělnických rodinách. Uniknout tedy čas od času do jiných světů, světů smyšlených, bylo jistě pro mnoho lidí psychickým i morálním posílněním, zapomeněním na běžné problémy a obohacením jejich rozhledu. Proto se u lidí projevovala tak velká láska k báchorkám, komediím a vymyšleným příběhům. Proto ten obdiv k světu nadpřirozených jevů a hrdinných bytostí. Obyčejný člověk,

⁵¹ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 190-191.

⁵² František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 50-53.

ať už herec, stojící na jevišti, nebo divák, usedající do hlediště, často ve svém jediném svátečním oděvu, se mohl v divadle alespoň částečně jakoby povznést nad všední dny.⁵³

Hlediště mělo demokratický ráz. I zde na nejlepších místech usedala městská honorace, příslušníci inteligence, učitelé, státní úředníci, soudce, lékař, kněz a zámožnější občané. Tito lidé měli už jisté kulturní nároky a návštěva divadla patřila k jejich společenské reprezentaci a dobrému jménu. Jádro publika pak tvořili příslušníci středního stavu, drobní podnikatelé a jejich ženy. Jejich životní a kulturní úroveň nebyla ještě příliš vysoká. Z řad této sociální skupiny se ostatně rekrutovala většina ochotníků. Dělníci přicházeli jen málokdy. Měli totiž velmi dlouhou pracovní dobu a velice nízké příjmy. Kromě toho si později začali hrát divadlo sami.⁵⁴ Cena lístku se obvykle pohybovala mezi 10- 40 krejcarů. Brandýští ochotníci sehráli v dubnu 1867 hru Bankrotáři od J. K. Tyla, na kterou stály vstupenky: I. sedadlo číslované 40 k., II. sedadlo číslované 30 k., přízemí 20 k., galerie 10 k. Na některá představení, především ta se speciálními hosty, se pak ceny zvyšovaly přibližně o 10 k. na příslušnou kategorii.⁵⁵

3.3 Společenský status herce a jeho záměr hrát divadlo

Pro běžného občana bylo hraní divadla záležitostí velice atraktivní, výrazně zlepšovalo jeho společenský status ve městě a mohlo mu přinést velkou popularitu. „*Občan, který se ve svém volném čase věnoval hraní divadla a dobře si vedl, byl spoluobčany vážen někdy více právě pro tuto svoji zálibu, než pro vlastní povolání. Za komedianta, hodného odsudku, jej považovali už jen největší zabeďněnci. Zejména herci komických rolí byli oblíbeni. Úspěšná ochotnická činnost bývala časem s úctou připomínána i v nekrolozích a z odstupů také v memoárech. Někteří ochotníci se ve své době stali dokonce pýchou města.*“⁵⁶

Hraní divadla patřilo mezi velmi oblíbenou zábavu určenou k vyplnění volného času. Ochotníci zde mohli sledovat hned několik záměrů, které můžeme obecně shrnout do dvou skupin- záměry osobní a nadosobní. Mezi osobní zájmy rozhodně patřila možnost uplatnit svůj talent či nadání v různých uměleckých směrech. Ať už to byl talent herecký, pěvecký,

⁵³ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 78.

⁵⁴ Tamtéž, s. 81.

⁵⁵ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 37.

⁵⁶ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 150.

hudební, výtvarný nebo krejčovský. Byli zde i tací, kteří mohli tzv. „za oponou“ uplatnit své organizační či vůdcovské schopnosti. To vše jim umožňovalo získat jistou popularitu u ostatních občanů města a tu posléze různě využívat v soukromém i veřejném životě. Další osobní účel byl velice praktický. Tito lidé mohli alespoň na část dne opustit své stísněné byty, popř. pracoviště a fungovat v úplně jiném prostoru, než byli zvyklí, přijít na jiné myšlenky a zapomenout na starosti všedního dne. Mezi nadosobní zájmy pak jistě patřila snaha o prospívání emancipačnímu hnutí a také možnost angažovat se v charitativních záležitostech, např. finančně se podílet na stavbách různých obecně významných objektů nebo pomáhat rodinám, které přišly o domov kvůli požárům nebo povodním.⁵⁷

3.4 Přednáška studenta Václava Martínka na valné hromadě ochotnického spolku v Jaroměři

Pro představu, jak vnitřně fungovaly nebo jak by měly divadelní ochotnické spolky fungovat, může skvěle posloužit písemný záznam z přednášky Václava Martínka, jaroměřského rodáka a studenta osmého ročníku gymnázia. Ten v roce 1865 veřejně vystoupil na mimořádné valné hromadě jaroměřského ochotnického spolku, který byl v té době ve značném úpadku. Nejprve ochotníkům vytýkal jejich nečinnost a srovnával Jaroměř s ostatními městy, která byla podle něj mnohem aktivnější. *„Láska k vlasti i jazyku svému, tak i k rodnému městu Jaroměři mne nutí, abych promluvil slovo o divadle, kteréž, jak trpké zkušenosti naše svědčí, k hrobu svému se vleče v době právě, kdy divadla jiných měst si za úkol obrala rozhodné postavení v vývoji dramatického umění zaujati: i o našich ochotnících promluvit... Spolek sokolův i jednota pěvecká v našem městě jen živoří, jiná menší města nás předstihla, máme i v tomto zmalátněti a ochabnouti, kteří jsme na začátku tak pyšní byli na své divadlo, a mají jiní okolní rodáci naši hleděti na Jaroměř jako na sídlo tmy a neprobuzenosti? Má se stát naše nestálost pořekadlem a máme ještě tu ránu Jaroměři zasaditi, aby ani divadla neměla a aby snad potomkové naši ani z předsudku nedospělosti Jaroměřských se vymaniti nemohli? To neučiníme! Aby se to však proti naší vůli nestalo a abychom nevědomky sami to nezpůsobili, vyjevují slavnému spolku ochotnickému tyto své náhledy.“*⁵⁸

⁵⁷ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 64-65.

⁵⁸ Tamtéž, s. 59-60.

Dále však hovořil o divadle a jeho roli ve společnosti obecně. *„Hlavní pákou zavrhovatelů divadla je nemrvavnost a úhonnost mravů, která se divadelním hercům společnosti kočujících vytýká. Ty námitky jsou již zastaralé, jako zastaralé jsou příčiny toho... Jinou chybu, kterou si šosáci opakují, jest, že si má každý hledět svého zaměstnání, tím že sobě škodí, protože se oddává něčemu, do čeho mu nic není a co mu spíše škodu než užitek přinese. Divadlo jest umění a to by postačovalo, proč by každý o vzdělání pečovati měl. Umění dramatické v literatuře na nejvyšším stupni stojí. Jestli člověku přináší užitek a jej zušlechťuje čtení kněh, více mu prospívá čtení básní, nejvíce pak dramát, vrcholu všeho básnictví, tedy pravý ráj všeho, co na literární půdě krásného se objevuje. Divadlo však nemá jen uměleckou cenu, ale přináší i poznání a působí na mravné též zušlechtění. Divadlo nám však poskytuje také zábavy vyšší.“*⁵⁹

Martínek měl také celkem jasné představy o tom, kdo se může stát členem divadelního souboru a jak by se měl takový správný ochotník chovat. Svým posluchačům doporučoval, jak ideálně přidělovat role, jak v rámci roku rozložit repertoár a mnoho dalšího.⁶⁰

Tento entuziastický, a dalo by se říct téměř sladce naivní přednes studenta Václava Martínka, však není žádným výplodem fantazie nebo jeho toužebným přáním. Jeho slova byla opřena o reálnou zkušenost s ochotničením, Martínek si totiž během studií s ochotníky několikrát zahrál. Nelze se domnívat, že tyto stanovy byly vždy stoprocentně dodržovány, ale můžeme věřit, že alespoň částečně tomu tak bylo. A Martínkovi vděčíme za skvělý popis vnitřního fungování divadelních ochotnických spolků v druhé polovině 19. století. *„Jeho činnost ve všech osvětových směrech byla obdivuhodná,“* napsal po letech J. S. Polický, *„jako by zasáhnutím jeho vše znovu klíčilo a rašilo...“*

Po ukončení gymnázia působil jako gymnaziální profesor v Rychnově nad Kněžnou, v Litomyšli a na zemské reálce v Telči, kde se také věnoval ochotnickému divadlu.⁶¹

⁵⁹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 59-60.

⁶⁰ Tamtéž, s. 59- 63. Viz přílohy.

⁶¹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 63.

4. Od začátku

4.1 První pokusy a zájezdy kočovných společností

Za počátek českého divadla v Brandýse nad Labem považuje Justin Václav Prášek, brandýský rodák a historik, ve svém románě *Na hrádecké rychtě* datum 28. září 1785. Tehdy sehrál první kroužek českých vlastenců ve městě v hostinci na náměstí, tzv. Zeleném domě, na improvizovaném jevišti tříaktovou hru *Zavraždění sv. Václava*, sepsanou staroboleslavským kanovníkem Františkem Knoblochem a brandýským studentem Františkem Husou. Před zahájením hry zazpíval osmičlenný sbor Knoblochovu „Weystrahu na hánce jazyka českého“:

*Teutone! Tvá řeč mně jest milá,
ne však víc než Čechova,
v vlasti, buď černá nebo bílá,
své sídlo přec míti má.⁶²*

Jednalo se ovšem o akt poměrně ojedinělý, na který nebylo v Brandýse v několika dalších desetiletích soustavně navazováno. Městská kronika sice uvádí, že: „*ke konci 18tého století zavedeno ve městě divadlo*“,⁶³ nicméně žádné konkrétní zprávy o divadelních počinech místního ochotnictva až do padesátých let 19. století v Brandýse ani Boleslavi nemáme.

Dlouho předtím, než se zde plně prosadily místní herecké soubory hrající v české řeči, se mohly nižší vrstvy obyvatel, tak jako tomu bylo i jinde, těšit především produkci kočovných hereckých společností.⁶⁴ Právě jejich prostřednictvím docházelo během druhé poloviny 19. století k častým stykům českého lidu s profesionálním českým divadlem. Tyto společnosti obvykle na svých štacích zastavovaly v menších i větších městech na dobu několika týdnů, tím pádem počet jejich sehraných představení byl často mnohem větší, než

⁶² Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n, L.- Staré Boleslavi*, s. 3.

⁶³ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 35.

⁶⁴ Vladimír LOYDA, *100let českého ochotnického divadla v Brandýse n, L.- Staré Boleslavi*, s. 3.

počet představení sehraných místními ochotníky za celý rok. Kočovné soubory měly tedy poměrně značný vliv na občany a formování jejich myšlení.⁶⁵

O zastávkách těchto společností, stejně tak jako o jejich členech či repertoáru, bohužel neexistuje mnoho zpráv, jelikož v té době jejich činnost nikdo soustavně nesledoval a nezaznamenával. Víme však, že roku 1849 vznikla první česká kočovná divadelní společnost pod taktovkou Josefa Aloise Prokopa.⁶⁶ První divadelní společnost česká, jak se Prokopova společnost oficiálně jmenovala, byla současně prvním samostatným českým divadlem vůbec, protože český profesionální soubor v Praze působil ve svazku Stavovského divadla.⁶⁷ Konkrétní zprávy o zastávce či zastávkách Prokopovy herecké společnosti v Brandýse a Boleslavi nemáme. Lze však předpokládat, že i zde se zastavila, jelikož po českých městech kočovala dvě desítky let.⁶⁸

Tato kočovná divadelní společnost pochopitelně nebyla jediná, která se v našem prostředí pohybovala. Bylo zde také mnoho divadelních společností, které hrály německy. Konkrétně v Brandýse nad Labem vystupovaly v letech 1827-1860 německy hrající kočovné společnosti v sále Hostince U města Prahy. Tyto společnosti se však postupem času stávaly pro české obecnstvo méně a méně atraktivní. Velké oblibě se těšili loutkaři s českým repertoárem, dále různí stínoherci, kolovrátkáři, cirkusoví akrobati, provazochodci, gymnasté a cvičitelé zvířat. Snad všechny tyto žánry ztělesňovaly také rodiny Třísků a Rochlů, původem z Brandýsa a sousedního Martinova, které se v rámci svých štací samozřejmě velmi často ukazovaly i svému domovskému publiku.⁶⁹

Ne vždy však bylo na kočovné společnosti nahlíženo jednoznačně pozitivně. Někteří občané je považovali za potulné bandy, které do města přinášely pouze konflikty, obtěžovaly jeho obyvatele, finančně je vydíraly a města doslova drancovaly.⁷⁰ Nedá se to ovšem zhodnotit takto všeobecně, pochopitelně záleží na přístupu jednotlivých společností. V Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi navíc žádné zprávy či stížnosti o jejich nevhodném chování nezaznamenáváme. Ať už byly kočovné soubory jakékoli, nedá se jim odepřít jejich zásluha na předvádění divadelních her či jiných uměleckých aktivit měšťanům v dobách, kdy místní spolky ještě neexistovaly nebo nebyly příliš aktivní.

⁶⁵ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 32.

⁶⁶ Tamtéž, s. 33- 39. Viz přílohy.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 3.

⁷⁰ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 8.

4.2 Oficiální založení Spolku divadelních ochotníků v Brandýse nad Labem

Obecně byla vlastenecká činnost ve městě do roku 1851 velmi skromná. Plesů, besed a čtenářské činnosti, organizované především brandýskými studenty, bylo málo. Nicméně v roce 1851 došlo k jakémusi zlomu ve zdejším společenském životě, když byly v Brandýse sehrány Pašery autora Ernsta Raupacha, jak informuje v červenci toho roku Havlíčkův Slovan. Autor článku zároveň dodává své naděje: „... že po tak příznivém začátku nás budoucně p. ochotníci vícekrátě českými hrami potěší, aniž se nějakými překážkami odstrašit dají, ano očekáváme a je snažně žádáme, by ve prospěch našeho Národního divadla alespoň jedno české představení uspořádali“. Po Pašerech pak následoval ještě Nurnbergův Mašinkář, Štěpánkův Štěkavec nebo Raimanovo Vyhrané panství.⁷¹ Právě od roku 1851 fungoval místní ochotnický soubor poměrně soustavně a pravidelně. Svědčí o tom i fakt, že rok 1881 byl oslavován jako rok třicetiletého výročí brandýských ochotníků.⁷² Z ústavního hlediska se však v padesátých letech ještě stále nedalo mluvit o oficiálním amatérském divadelním spolku.

Po obnově ústavních svobod v šedesátých letech nastal znovu rozkvět českého ochotnického hnutí. Herci z ochoty se v českých městech mohli konečně sdružovat v řádně registrované spolky.⁷³ V Brandýse nad Labem došlo k slavnostnímu aktu dne 9. ledna 1864, kdy c. k. místodržitelství v Praze povolilo ve městě „Český ochotnický spolek“. Téhož roku si tento soubor opatřil také povolení k provozování řady her. Tak bylo hned v roce 1864 sehráno několik her Jana Nepomuka Štěpánka, mezi nimi např. Čech a Němec, Kouzelnice Synodia, Kuliferda, Hastroš, Já se nikdy nemejlím, Štěkavec, Král a topič nebo Divotvorný klobouk Václava Klimenta Klicpery.⁷⁴ V šedesátých letech vznikla také akciová společnost, která zakoupila jeviště a divadelní kostýmy, které po čase věnovala obci. Tento fundus si však nárokoval ochotnický spolek, který podal na obec žalobu. Žaloba byla zamítnuta a zástupce obce dal jeviště i kostýmy převzít od Fettrů, majitelů Hostince U města Prahy, kde ochotníci zkoušeli a hráli, na radniční dvůr a později byly prodány Hynku Frídovi, vetešníkovu z Brandýsa nad Labem.⁷⁵ Jak se s touto situací ochotníci poté vyrovnali, není přesně známo.

⁷¹ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 4.

⁷² Tamtéž, s. 5.

⁷³ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 176.

⁷⁴ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 6.

⁷⁵ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 35-36.

Ještě o něco dříve, roku 1862, vznikl ve Staré Boleslavi pěvecký soubor Bojan. Ten se mezi šedesáti dalšími spolky, které postupně v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi do první světové války vznikaly, mohl pyšnit jedním prvenstvím. Byl to rozhodně nejstabilnější a nejdéle působící spolek těchto dvou měst, o čemž svědčí i fakt, že zde působí dodnes. Také pěvecký spolek Bojan působil již před svým oficiálním schválením, a to pouze jako kroužek milovníků sborového zpěvu pod taktovkou učitele Tadeáše Procházky, který se po oficiálním schválení spolku stal jeho sbormistrem. Do svého znaku umístil Bojan českého lva. Do roku 1882 byli členy sboru pouze muži, poté se přidaly i ženy.⁷⁶ Naprosto typickou se stala úzká spolupráce tohoto pěveckého souboru se spolkem divadelních ochotníků. Právě proto se, jak později poznáme, v repertoáru často objevovaly hry se zpěvy a základní pilíř souboru tvořili herci-zpěváci.⁷⁷ Z nejvýraznějších úspěchů Bojana jmenujme např. uspořádání velkého koncertu při příležitosti oslav stého výročí narození Josefa Jungmanna v roce 1873 v Brandýse nad Labem.⁷⁸ Dále měl spolek tu čest samostatně vystoupit na národopisné výstavě v Praze roku 1895. Společně s divadelními ochotníky se pak zasloužil o uvedení oper *Prodaná nevěsta* roku 1881⁷⁹ a *V studni* roku 1911.⁸⁰

4.3 Rodina Fetrova a Hostinec U města Prahy

Společenský a kulturní vývoj města byl neodmyslitelně spjat s rodinou Fetrovou⁸¹ a jejich Hostincem U města Prahy.

„V Brandýse dlouhá léta stála plzeňská restaurace „U Fetrů“ hojně navštěvovaná domácími hosty i hosty z Prahy a okolí, kteří se při cestě přes Brandýs na daleko široko vyhlášené výborné plzeňské u Fetrů na dobrý mok zastavili. V jednom rohu šenku stál velký dubový stůl, u kterého pravidelně sedávala městská mužská honorace a hráli(a) zde většinou karty.....Sedávala zde taková „stará garda“ starých pánů, někteří z nich sice ještě aktivně sloužící v místních úřadech, většinou však už to byli penzisté a někteří sloužili ještě za Rakouska, a to jak za císaře Františka I. /zvaného Procházky/tak i za císaře Karla...“⁸²

⁷⁶ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 40-41.

⁷⁷ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 8.

⁷⁸ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 35-36.

⁷⁹ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 11.

⁸⁰ Tamtéž, s. 18.

⁸¹ V některých pramenech se objevuje i tvar jména Fetter, častěji však Fetr.

⁸² Vojtěch TRPÁK, *Historie domu u Fetrů*. Vzpomínky věnované Oblastnímu muzeu Praha- východ, 1984.

Hostinec U města Prahy, někdy také nazýván pouze U Fetrů, byl místem, kde se setkávali nejen místní občané, ale také kolemjdoucí a cestující projíždějící Brandýsem. Nacházel se totiž velice výhodně na křižovatce cest směřujících jedním směrem na Liberec, druhým na Toušeň, příp. do Českého Brodu. Samotný dům, v němž byl později hostinec zřízen, stál na svém místě přes 600 let a mohl se pyšnit velmi bohatou historií. Během této dlouhé doby vystřídal mnoho majitelů a do roku 1910 byl druhým největším domem ve městě hned po brandýském zámku. V roce 1836 zakoupil dům Jan Kryštof Fetter, jehož potomci byli majiteli až do roku 1964, kdy musela budova ustoupit stavebním úpravám a byla stržena.⁸³

V době, kdy Jan Kryštof dům zakoupil, došlo v Brandýse nad Labem k ničivému požáru, jemuž za oběť padl i Zelený dům na náměstí. Právě tam se do té doby soustřeďovalo společenské dění celého města. Majitel Hostince U města Prahy, který byl v domě vystavěn po dalším z předchozích požárů, tedy neváhal a svůj dům rozšířil o druhé patro a dvoranu v severním křídle. Rázem tak přenesl kulturní centrum města do svého lokálu. Začal zde organizovat akce, bály, a jelikož se do Brandýsa přistěhoval z Prahy a stále se svými známými udržoval čilé kontakty, zval do svého hostince pražskou honoraci, ovšem honoraci německou. Do roku 1860 také v prostorách hostince vystupovaly německé kočovné divadelní společnosti. Vše nabralo jiný směr, když Jan Kryštof dovolil svému dospívajícímu synovi Janu Josefovi (nar. 1819) vést účetní knihy a postupně přebírat správu domu i hostince.⁸⁴

Jan Josef Fetr vlastnil cizojazyčnou i českou knihovnu, v jeho sbírkách byly také všechny původní hry Josefa Kajetána Tyla. Kupoval divadelní knihy a rozepisoval texty v českém překladu. Není proto divu, že se kolem něho začal velmi brzy pohybovat okruh milovníků Thálie. Jakmile se Jan Josef stal majitelem hostince, začal místní ochotníky podporovat nejen finančně, ale poskytoval jim také prostory ke zkoušení a hraní. Na dobu třiceti let se stal ředitelem brandýských ochotníků. Zastával funkci režiséra a dramaturga, neváhal se však ujímat i takových rolí, jako bylo např. prodávání lístků nebo uvádění diváků na místa v hledišti.⁸⁵

V odkazu otce pokračoval i další Fetr v řadě, a to Jan Fetr. Ten se narodil v Brandýse roku 1847 a po studiu na mladoboleslavském gymnáziu a staroměstském akademickém gymnáziu v Praze nastoupil na medicínu, kterou úspěšně ukončil promocí roku

⁸³ Vojtěch TRPÁK, *Historie domu u Fetrů*. Vzpomínky věnované Oblastnímu muzeu Praha- východ, 1984.

⁸⁴ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 4-6.

⁸⁵ Tamtéž.

1873. Již během studií působil v Sokole pražském, kde nejen cvičil, ale později se stal i jeho cvičitelem. Po promoci se vrátil do svého rodného města, kde začal vykonávat lékařskou praxi. Sokolu byl věrný celý život a stal se jakýmsi hnacím motorem při vzniku brandýské sokolské jednoty v roce 1868. Jeho aktivní vlastenecká činnost však byla bohužel velmi předčasně ukončena. Když jedné noci spěchal za pacientem, velmi těžce nastydl a plně se již nikdy nezotavil. O dva roky později, v roce 1884, následkům onemocnění podlehl.⁸⁶

⁸⁶ *Fettrové*. Sbírka písemností a tisků. Oblastní muzeum Praha – východ.

5. Národ a město sobě

5.1 Dobročinné akce ve prospěch národa, města i měst okolních

Z příjmů ze svých představení budovali ochotníci městská divadla nebo stálá jeviště a zdokonalovala svá jevištní zařízení.⁸⁷ V Brandýse se např. v únoru 1885 konal ples, pořádaný společně Sokolem, pěveckým spolkem Bojan a divadelními ochotníky, z něhož byl výtěžek věnován na opravu jeviště v Hostinci U města Prahy.⁸⁸ Peníze získané z představení bývaly často, mnohdy primárně, určeny také k dobročinným účelům, např. na české školství, především však na stavbu Národního divadla v Praze. O tuto prvořadou kulturně-politickou akci 19. století se zasloužilo ochotnictvo též organizováním různých sbírek a zábav ve prospěch stavby této budovy.⁸⁹

„V roce 1851, na počátku bachovského absolutismu, vydal Sbor pro zřízení českého Národního divadla v Praze svolání Slovo k upřímným přátelům národa českého. V tomto manifestu, rychle rozšířeném po Čechách a na Moravě, v řadě případů ale i mezi krajany v zahraničí, oznamoval, že se rozbíhá velká akce k vybudování divadla, o němž už někteří Češi snili od konce 18. století. Divadlo, které bude postaveno z výnosů celonárodní sbírky, mělo působit nejen jako ústav umělecký a osvětový, ale i jako politická tribuna národa, i když tento cíl, který kdekdo znal nebo cítil, nemohl být takto otevřeně v manifestu připomenut.“⁹⁰ Sbor pro zřízení českého Národního divadla vyzýval k zahájení sbírek, které v řadě českých měst začaly opravdu již v roce 1851. Sbírký pokračovaly až do počátku osmdesátých let, nicméně od let sedmdesátých byly značně narušovány jak dočasným ochabnutím veřejného života, tak soupeřením dvou politických stran, staročechů a mladočechů. Někteří staročesky orientovaní přispěvatelé dokonce upisovali dary pouze pod podmínkou, že se změní politický charakter Sboru. Jestli se někdo z brandýských či boleslavských občanů účastnil slavnosti kladení základního kamene k Národnímu divadlu roku 1868, nevíme, stejně tak nemáme žádné konkrétní zprávy o tom, jak město reagovalo na jeho otevření 11. června 1881. Lze však předpokládat, že občané českých měst byli zklamáni, když politikové pojali tento akt zároveň jako poctu korunnímu princovi Rudolfovi, do něhož vkládali určité naděje.

⁸⁷ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 104.

⁸⁸ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 37.

⁸⁹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 104.

⁹⁰ Tamtéž.

Když v pátek 12. srpna vypukl v Národním divadle požár, zpráva o něm otřásla celou zemí. Kdekdo to považoval za národní neštěstí a v mnoha obcích se sbírky ihned rozběhly znovu.⁹¹ Brandýský Sokol spolu s dalšími spolky zahájil sbírku hned o den později. Prostřednictvím Brandýských novin pak bylo redakci Pokroku odevzdáno 500 zlatých ke zbudování Národního divadla, jak uvádí Sokolská kronika. První představení, kteří místní ochotníci ve prospěch Národního divadla sehráli, byly již zmíněné Pašery Ernsta Raupacha hned v roce 1851. Posledním takovým počinem pak bylo v roce 1881 sehrání Šamberkova Jedenáctého přikázání v sále U města Prahy.⁹²

Vedle podpory Národního divadla se ochotnické spolky zasazovaly také o pomoc místním organizacím, spolkům či na stavbu škol, knihoven atp. Prostřednictvím divadelních představení se ale pomáhalo též sousedním obcím či městům vzdálenějším. Na plakátech brandýského ochotnictva se často objevuje: od brandýských ochotníků k účelům dobročinným. Brandýští ochotníci podnikli hned v šedesátých letech několik dobročinných divadelních akcí. „*Tehdy vyhořela obec Jiřina. Ochotníci hráli ve prospěch nešťastné obce divadelní kus v Jiřině. Herci jeli tam dostavíkem, protože nebylo ještě spojení po železnici.*“ Brzy na to sehráli ochotníci na počest obyvatel Mělníka představení Muka chudé ženy tak skvěle, že na lichotivé pozvání sehráli týž kus přímo v Mělníce. Starosta města v čele městské rady vyšel ochotníkům vstříc a vřele je uvítal. Dále byly v roce 1867 k dobročinným účelům sehrány hry Mlynář a jeho dítě od Ernsta Raupacha, Bankrotáři od J. K. Tyla a Chudý písničkář od Rudolfa Kneisela. V roce 1868 pak Také kousek aliance od Antonína Paláta, Štěpánkova Hastroše a Osudný den fidlovačky aneb Strašidlo v ševcovské dílně od Antonína Volfa.⁹³ Spolu s ochotnictvem přiložilo ruku k dílu také studentstvo. Jednou z takových nejvýznamnějších událostí byla jistě národní slavnost, která se konala 24. srpna 1884 ve staroboleslavské Houštce ve prospěch Národní jednoty pošumavské a Národního divadla brněnského. O to se společně zasloužili právě boleslavští a brandýští studenti.⁹⁴

5.2 Repertoár brandýských ochotníků v šedesátých až osmdesátých letech

⁹¹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 104.

⁹² Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L. - Staré Boleslavi*, s. 11.

⁹³ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 36.

⁹⁴ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L. - Staré Boleslavi*, s. 11.

Co se týče repertoáru brandýských ochotníků, tak se zde od šedesátých let nejčastěji objevovaly hry Jana Nepomuka Štěpánka, Václava Klimenta Klicpery, případně Josefa Kajetána Tyla. Kromě vlastní produkce pak navázali místní ochotníci hlavně v sedmdesátých letech styky také s pražským ochotnictvem. Tak v Brandýse vystoupili např. roku 1870 karlínští ochotníci se Schillerovým dramatem *Úklady a láska* (v překladu J. J. Kollára) „*ve prospěch průmyslové české školy ve Vídni, jakož i dobročinných účelů vůbec*“. V roce 1872 zde hrála pražská čtenářsko-ochotnická jednota Thálie frašku Švihák a dělník ve prospěch rodin a domů postižených povodněmi.⁹⁵ Cizí ochotnické soubory a čtenářské spolky se zde samozřejmě hojně objevovaly i v dalších letech. Z významnějších společností zajížděla do Brandýsa zejména společnost Elišky Zollnerové nebo Jana Drobného. Drobného skupina sehrála v Brandýse od 5. října do 21. listopadu 1895 celkem čtyřicet tři představení.⁹⁶ V osmdesátých letech zde bylo představeno také několik polských her, které byly v této době velmi oblíbené i v Praze. Z polštiny je pro místní ochotníky překládal Arnošt Schwab-Polabský, úředník brandýské spořitelny. Tak např. Baluckého *Těžké ryby* byly v Brandýse sehrány roku 1882, stejně jako na pražské scéně.⁹⁷

Jakýmsi morálním zadostiučiněním třicetiletých snah českých ochotníků ve městě a zároveň snah pomoci vybudování vlastního Národního divadla v Praze bylo představení Smetanovy *Prodané nevěsty*.⁹⁸ Tento počín byl posvěcen i samotným Bedřichem Smetanou, který v polovině listopadu 1881 napsal představitelům pěveckého spolku Bojan: „*Vaše přání provozovati Prodanou nevěstu nemá z mé strany žádných námitek*“.⁹⁹ Hlavní představitelé se byli dokonce u mistra Smetany osobně ukázat. Hlavní role se ujal nejzkušenější herec p. Václav Frída, který v té době už také občasně zastával funkci režiséra. Za organizátora celé akce je na plakátě uveden Bojan, nicméně většina jmen herců je známa z divadelního souboru. K přímému kontaktu s Bedřichem Smetanou došlo pravděpodobně přes druhou ženu brandýského historika Justina Václava Práška, jež byla Smetanovou neteří. Tím se Prášek neváhal s náležitou pýchou pochlubit ani arcivévodovi Ludvíku Salvátorovi, který zde občas pobýval na svém zámku v Brandýse nad Labem. Premiéra *Prodané nevěsty* se konala

⁹⁵ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 9.

⁹⁶ Tamtéž, s. 20.

⁹⁷ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 37.

⁹⁸ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.- Staré Boleslavi*, s. 11.

⁹⁹ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, s. 55.

1. ledna 1882 v Hostinci U města Prahy a pro velký úspěch byla reprízována ještě 8. ledna a 30. března téhož roku.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L. - Staré Boleslavi*, s. 11.

6. Diferenciace dělnictva a vznik dalších ochotnických skupin

6.1. Dělnické ochotnictvo a Čtenářská jednota Budivoj

Na konci 19. století a v období od roku 1900 do sklonku první světové války se české ochotnické hnutí podobně jako profesionální divadlo dále rozvíjelo a složitě společensky diferenciovalo. Nestejný kulturně-politický význam a umělecká hodnota ochotnické činnosti byla způsobena jednak velkým růstem ochotnických spolků, jednak proměňující se politickou situací a komplikovanými společenskými vztahy, kterými český národ prošel v tomto více než třicetiletém období.¹⁰¹

Ve většině měst v českých zemích byla upevněna hegemonie českého obyvatelstva rozsáhlými hospodářskými, sociálními a především kulturními akcemi, které se staly pro české měšťanstvo druhé poloviny 19. století typické, jelikož svým způsobem vlastně suplovaly jeho politickou aktivitu. Hustá síť knihoven, čítáren a vzdělávacích spolků, dva i více místních denních tisků, odborné hospodářské i kulturní časopisy, čilý hudební a divadelní ruch, to vše patřilo na přelomu století ke kulturnímu životu prosperujícího českého města. Z kulturní potřeby českých měst vznikla i řada víceúčelových národních, dělnických nebo kulturních domů a sokoloven se stálým jevištěm a divadelním sálem.¹⁰²

Nejvíce se ochotnické divadlo hrálo v oblastech, které i profesionální kočovníci považovali za divadelně nejpříznivější, tedy v oblastech průmyslových nebo agrárně průmyslových, kde docházelo k velké koncentraci obyvatelstva. V těchto krajích působil nejen ve městech, ale i ve větších vesnicích alespoň jeden ochotnický soubor.¹⁰³ Polabí jednou z těchto oblastí rozhodně bylo.

Od devadesátých let vyvíjely divadelní činnost mnohdy značného rozsahu už i dramatické odbory Sokola, hasičů i různých stavovských a politických organizací a zábavných spolků. V českém ochotnickém hnutí se zrcadlil v celé šíři a složitosti společenský diferenciační proces. V šedesátých letech přicházeli do divadelních spolků mezi měšťany, studenty, řemeslníky, lékaře, notáře, atd. občas též dělníci a tovaryši, kteří se tak v rámci mladočeského pojetí demokracie těšili poprvé ve veřejném životě určité společenské rovnosti. Když se později dělník od tohoto kolektivu emancipoval, bylo to mnohými znalci

¹⁰¹ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 451.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž.

ochotnického divadla považováno za uměleckou i společenskou ztrátu pro soubor.¹⁰⁴

Proti předchozímu období vystoupily v ochotnickém hnutí v Čechách a na Moravě v letech 1885- 1918 výrazně do popředí dvě sociální skupiny obyvatelstva, studentstvo a právě zmíněné dělnictvo, které přinášely nový vzruch a impulsy do soudobé ochotnické práce.¹⁰⁵

Dělnické divadelní spolky vznikaly především v oblastech, kde už k tomu byly měšťanským ochotnickým i profesionálním divadlem vytvořeny dobré podmínky, kde se dal i u nejširších vrstev obyvatel předpokládat určitý stupeň divadelní kultivovanosti.¹⁰⁶ Práce pro ně však byla mnohem náročnější než pro jakékoli jiné divadelní soubory. Trpěly nedostatkem prostředků, musely si vystačit se skromnější scénickou výpravou, na zkoušení navíc neměly mnoho času. Na přelomu století trvala pracovní doba v některých továrnách stále ještě více než jedenáct hodin, proto dělnickému ochotnictvu zbývalo jen málo fyzických i psychických sil na nějakou kulturní činnost. Dále jim jejich činnost ztrpčovalo časté zakazování her úřady nebo alespoň donucení k úpravě textu.¹⁰⁷ Na druhou stranu se dělníci mohli v budoucích letech několikrát pochlubit uvedením her, které byly na profesionálních scénách zakázány, nebo které u ostatního obecnstva již nenacházely ohlas. V těchto zhoršených podmínkách museli mít dělníci o to větší radost, možná i nějaký pocit zadostiučinění, když se dílo podařilo. A ono se dařilo. Na počátku 20. století mělo dělnické amatérské divadlo již poměrně dosti širokou diváckou základnu.¹⁰⁸

Také v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi vznikalo od devadesátých let mnoho nových spolků a některé z nich si posléze vytvořily dramatické odbory. Jedním z těchto nejvýraznějších spolků byla Čtenářská jednota Budivoj. Ta vznikla v roce 1896 při Melicharově továrně na secí stroje. František Melichar, majitel továrny, se do Brandýsa přistěhoval v roce 1878 a postupně se díky svému talentu a pílí vypracoval na jednoho z nejvýznamnějších podnikatelů svého druhu v rakousko-uherské monarchii.¹⁰⁹ „*V době, kdy zvěčnělý zakladatel továrny firmy Melichar, Frant. Melichar po šťastném dokončení epochálního vynálezu secího stroje povznesl svou továrnu na podnik světový, počalo se mezi*

¹⁰⁴ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 451.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 454.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918*, s. 114-128.

¹⁰⁸ Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III*, s. 454.

¹⁰⁹ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, s. 54.

*dělnictvem továrny uvažovati o uskutečnění ideálu několika horlivých přátel dobré četby, založiti knihovnu pro tovární zaměstnance.*¹¹⁰ Počáteční činnost směřovala výhradně k rozšiřování knihovny.¹¹¹ Později se ale při Čtenářské jednotě Budivoj vytvořil také divadelní odbor, který si pořídil divadelní jeviště a začal zkoušet v sále U labutě. Svou ochotnickou činnost zde na nově zřízeném jevišti zahájil v roce 1905 představením Peníze od Josefa Štolby. Vedle poskytování veřejné knihovny a sociální podpory svých členů tedy Budivoj nabízel prostřednictvím divadelních představení a nejrůznějších přednášek kulturní a vzdělávací osvětu.¹¹²

6.2 Vznik dalších ochotnických skupin a jejich repertoár na přelomu století

V našem prostředí je pro devadesátá léta také hodně typická snaha Staré Boleslavi o kulturní a společenské osamostatnění. První divadelní sálek zde vznikl v hostinci Modrá hvězda, kde zkoušela Občanská beseda nebo pěvecký spolek Václav. Dále sloužil divadelním účelům sál U Karla IV. Zde působilo hned několik ochotnických uskupení. V roce 1899 si tu baráčníci postavili stabilnější jeviště a odehráli např. představení Sluha pánem nebo Dejte mi hubičku. V Brandýse zkoušeli baráčníci od roku 1901 na vypůjčeném jevišti Na rychtě. U Karla IV. ochotničil také staroboleslavský Sokol, který zahájil svou činnost až roku 1907. Jiráskovu Lucernu sehráli sokolové na novém, v té době velmi propracovaném, jevišti, který vytvořil zapálený ochotník Augustin Ryba. Tento soubor zde měl jen během roku 1912 celkem osm premiér.¹¹³ Brandýská sociální demokracie se scházela v hostinci U Tůmů, boleslavští sociální demokraté působili taktéž v sále U Karla IV. Kromě toho hrály pravidelně divadlo ve Staré Boleslavi místní odbory Severočeské jednoty a Ústřední matice školské.¹¹⁴ V neposlední řadě byla v roce 1907 založena další ochotnická skupina na Vrábí U Horšovských, která hrála na velkém jevišti v Brandýse, tedy v Hostinci U města Prahy.¹¹⁵

Tato fakta sice poukazují na nesmírnou kulturní aktivitu a zájem místního obyvatelstva o divadlo, na druhou stranu však tato sociální diferenciací místního obyvatelstva vedla k rivalitě mezi spolky. Divák si nyní vybíral mezi několika soubory, jejichž

¹¹⁰ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 87

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž, s. 88.

¹¹³ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L. - Staré Boleslav*, s. 14-18.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 15-17.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 17.

představení mohl navštívit, a tím byly ty dříve vzniklé spolky ochuzovány o značnou část svého obecnstva. Kvůli tomu byly často nuceny upravovat repertoár. Dělnické ochotnictvo si mohlo dovolit hrát svůj repertoár, témata sobě vlastní, jejich divák to totiž ocenil. V této situaci ale nebyla úloha ochotnického spolku, který vznikl již v šedesátých letech, vůbec snadná.

Počátkem 20. století však Spolek divadelních ochotníků čekaly hned dva významné úkoly. V roce 1907 sehrál Tylovu Paličovu dceru za účasti Eduarda Vojana, herce Národního divadla, „*kteřý velmi často chodíval pěšky z Prahy do Brandýsa uče se po cestě úlohy jemu svěřené*“.¹¹⁶ Ten samý rok byl založen fond na postavení vlastní divadelní budovy. Tento plán byl však, neznámo proč, zamítnut obecním zastupitelstvem. V roce 1911 měli pak ochotníci příležitost sehrát představení pro arcivévodu Karla Habsburského a jeho choť Zitu Bourbon-Parma.¹¹⁷

Smutnou kapitolou je začátek první světové války, která sít ochotnických spolků nejen v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi zpřetrhala. Kulturní život sice neuhasl úplně, ale silně ochabl. Divadlo se zde alespoň částečně postavilo na nohy díky osobnosti Jana Kříže. Ten přišel za války do Melicharovy továrny a díky své zkušenosti z Tuttrovy společnosti, ze které na začátku války kvůli jejím nezdarům odešel, se brzy stal vůdčí osobností místního divadelnictví. Jediným stánkem divadelního umění byla v letech 1916-1920 brandýská sokolovna, které před příchodem Kříže hrozila exekuce i se zbrusu novým jevištěm. Pod Křížovým režisérským vedením se téměř každý měsíc konala premiéra, mnoho her bylo pro velký úspěch opakováno. Velké oblibě se v této době a na tomto jevišti těšilo také divadlo loutkové.¹¹⁸

¹¹⁶ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 38-39.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L. - Staré Boleslavi*, s. 20.

7. Habsburk ve městě

7.1 Ludvík Salvátor

V souvislosti s přítomností rakouských panovníků a příslušníků habsburské rodiny v Brandýse nad Labem je třeba si položit otázku, jakou roli sehráli v kulturním a společenském životě města a jestli se třeba i nějaké divadelní počiny konaly na jejich počest nebo dokonce z jejich popudu. Od roku 1870 vlastnil brandýské panství i se zámkem Ludvík Salvátor, arcivévoda toskánský.¹¹⁹ Jak se ale toskánští Habsburkové do Brandýsa dostali a kdo to vlastně byl Ludvík Salvátor?

Vláda Habsburků v Toskánsku začala roku 1737, kdy velkovévoda Giano Medici zemřel bez mužských potomků. Postoupením oblasti Lotrinska Františkem Štěpánem Lotrinským Ludvíku XV. výměnou za Toskánsko nastala vláda habsbursko-lotrinského rodu v severní Itálii trvající celých 122 let. Roku 1859 však musela rodina v důsledku probíhajícího sjednocování Itálie z Toskánska uprchnout. Dne 27. dubna 1859 opustil poslední vládnoucí velkovévoda, Leopold II., spolu se svou rodinou, do které patřil také tehdy dvanáctiletý arcivévoda Ludvík, Florencii. *„Doslova v několika minutách a na poslední chvíli, ve čtyřech vozech, bez zavazadel, jen v doprovodu několika diplomatů, zajišťujících bezpečnou cestu, odjeli z milovaného města, které se ocitlo na pokraji povstání v nové vlně bojů o sjednocení země...“*¹²⁰ V Schönbrunnu přijal exulanty císař František Josef I. 8. května 1859 a po krátkém pobytu v Bad Voslau přesídlili „Toskánci“ do Čech, na zámek v Ostrově nad Ohří, tehdy Schlackenwerth u Karlových Varů. Druhým a trvalým sídlem toskánských Habsburků v Čechách se stal císařský a královský zámek v Brandýse nad Labem. Panství i zámek byly toho času v zástavě Rakouské státní banky a Leopold II. je odkoupil i se všemi dluhy na nich váznoucí.¹²¹

Ludvík Salvátor se narodil roku 1847 v paláci Pitti ve Florencii. Jeho život by však vydal na několik samostatných prací. Už od dětství inklinoval spíše než k vojenské kariéře, jak bylo u Habsburků zvykem, k zájmům o přírodu a jazyky. Zájem o vědu však nesporně podědil po svých toskánských předcích. Co se jazyků týče, tak kromě italštiny a němčiny se postupně naučil také francouzsky, španělsky a brandýský učitel Jan Rokos ho později učil také česky.

¹¹⁹ Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*, s. 51.

¹²⁰ Brigita MADER a kol., *Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel*, s. 31.

¹²¹ Tamtéž.

Mimo to ovládal ještě arabštinu a různá baleárská, katalánská a frialská nářečí. Nikdy se neoženil a životní náplní se mu stalo cestování. Na svou dobu byl mimořádně vzdělaný a poznatky ze svých cest zaznamenával do deníků, ze kterých pak vznikaly velké výpravné knihy. Svě rozsáhlé cestovatelské sbírky umísťoval mimo jiné na brandýský zámek a na své rezidence na ostrově Mallorca. Na cestách často používal pseudonym hrabě Neudorf. Majitelem brandýského panství se stal po smrti otce, který skonal v průběhu své návštěvy u papeže v Římě roku 1870. K panství mimo jiné přínáležel i renesanční zámek v Přerově nad Labem a statek Dehtáry. Ludvík Salvátor se však na zámku příliš nezdržoval, většinu času trávil na cestách. Když však v Brandýse byl, byla to pro město a jeho obyvatele velká a vzácná událost. Arcivévoda nechal pro veřejnost zpřístupnit zámeckou zahradu, která byla do té doby úplně zavřená, a také za jeho vlastnictví došlo k některým přestavbám zámku. Např. barokní měděnou kopuli věže nechal nahradit novou ve stylu nizozemské renesance s dvoubarevnou střechou a hodinami, přibližně tak, jak ji můžeme v obnovené podobě vidět dnes.¹²² O konkrétních divadelních počínech na počest Ludvíka Salvátora žádné zprávy nemáme. V době, kdy Ludvík panství převzal, tedy v sedmdesátých letech, byl místní divadelní spolek ve svém největším rozmachu, tudíž je velmi málo pravděpodobné, že pokud by pro arcivévodu hrál, nebyly by o tom žádné záznamy v kronice nebo jinde.

V Brandýse nad Labem našel Ludvík Salvátor bezpečí a útočiště před hrozbami první světové války v květnu roku 1915. Ani tentokrát však jeho pobyt netrval moc dlouho. Podzimní počasí jeho už tak podlomenému zdraví nepřálo a v říjnu toho roku na brandýském zámku skonal. Poslední rozloučení se konalo v zámecké kapli, ostatky byly převezeny do Vídně až po konci první světové války.¹²³

7.2 Karel I. Habsburský

Dalším majitelem zámku se stal Karel I. Habsburský. Do Brandýsa nad Labem přišel arcivévoda Karel František Josef, prasynovec císaře Františka Josefa I., už v roce 1908, ve svých jednadvaceti letech, a jako nadporučík zde nastoupil vojenskou službu u dragounského regimentu č. 7 vévody Lotrinského. Již předtím, v letech 1906-1908, pobýval v Praze na studiích a podle vzoru svých předků, císařů a králů, rád zajížděl do brandýských a

¹²² Brigita MADER a kol., *Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel*, s. 10-44.

¹²³ Tamtéž, s. 44.

boleslavských lesů na občasný lov. Po svém příjezdu do Brandýsa v červenci roku 1908 se Karel ubytoval v pokojích jižního křídla zdejšího zámku jako host arcivévody Ludvíka Salvátora. Arcivévoda Karel byl pochopitelně ve městě a celém okolí osobností velmi populární a ostře sledovanou. Kronika města Brandýsa nad Labem podává svědectví o jeho častých návštěvách různých společenských akcí obou měst, účastnil se také poutí a liturgických slavností, Neváhal ovšem ani osobně pomáhat v případě potřeby. *“Ze styků, které obyvatel zámku brandýského Jeho Cís. a Král. Výsost nejjasnější arcivévoda Karel František Josef s občanstvem zdejším udržoval, sluší se uvésti toto: Dne 10. března 1909 účastnil se p. arcivévoda činně s dragouny hašení požáru domu čp. 11 ve Staré Boleslavi. Jakmile zpráva o požáru domu toho došla, odebral se p. arcivévoda s četou dragounů k požáru, všechny záchranné akce osobně řídil a o osud obyvatel domu projevoval vřelý zájem.”*¹²⁴

Znovu se pak arcivévoda Karel František Josef vrátil do Brandýsa v listopadu 1911, tentokrát však již se svou chotí, arcivévodkyní Zitou Bourbon-Parma. Na příjezd arcivévodského páru se město pečlivě připravovalo a stalo se obrovskou slávou, které se zúčastnilo na třicet tisíc lidí z blízkého i dalekého okolí. *„V pořad oficiálních slavností započítáno bylo také představení Spolku divadelních ochotníků pořádané v jubilejní den nastolení Jeho Cís. a Král. Apoštolského Veličenstva dne 2. prosince. Když dostavili se do Sokolovny, kde představení se konalo Jejich Cís. a Král. Výsosti byli uvítáni funkcionáři spolku, kteří jim byli představeni. Při vstupu do sálu zahrál orchestr zpěváckého spolku „Bojan“ rakouskou hymnu. Po té přednesla sl. Zdenka Dvořáková proslov sepsaný p. učitelem Vojtěchem Benešem, ukončený živým obrazem sestaveným akademickým malířem p. Bohumilem Šippichem. Po té sehrána členy spolku Blodkova opera „V studni“ a to se zdarem dokonale. Jejich Cís. a Král. Výsosti byly provedením tak překvapeny, že se vyjádřily, že nikdy nepovažovaly za možné, aby představení tak dokonalé bylo ochotnickými silami provedeno. Dne 4. prosince zúčastnili se pak nejjasnější manželé koncertu spolku Červeného kříže.”*¹²⁵ Před návštěvou ochotnického představení, 2. prosince 1911, se arcivévodský pár zúčastnil také slavnostního otevření nové radnice na Mariánském náměstí ve Staré Boleslavi.¹²⁶

¹²⁴ Jan GALANDAUER, Milan NOVÁK, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský*, s. 10-20.

¹²⁵ *Kronika města Brandýsa nad Labem*, s. 39.

¹²⁶ Jan GALANDAUER, Milan NOVÁK, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský*, s. 16.

Na jaře roku 1912 byl Karel se svou vojenskou posádkou odvelen do Haliče. Na zámek a město Brandýs nad Labem však arcivévoda nezanevřel a rád se sem, buď sám, nebo s chotí, ještě několikrát vrátil.¹²⁷ Při těchto návštěvách však k dalším divadelním představením již pravděpodobně nedošlo.

¹²⁷ Jan GALANDAUER, Milan NOVÁK, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský*, s. 16.

8. Divadelní tradice v Jaroměři

Jaroměř, královské věnné město, vzniklo v raném novověku na soutoku tří řek-Labe, Úpy a Metuje. Díky úrodné Polabské nížině, na jejímž samotném okraji Jaroměř leží, se zde až do 19. století dařilo hlavně zemědělcům, živnostníkům a řemeslníkům. Jaroměř navíc ležela na důležité zemské stezce spojující Prahu s Kladskem a Slezskem a pravidelně se zde konaly velké obilné trhy. I to bylo již od středověku skvělou příležitostí pro různé potulné herce k zastávce a možnému výdělku. Na počátku národního obrození byl ráz města v zásadě český, český jazyk zde jako komunikační prostředek převládal. Základy divadelní tradice byly v Jaroměři položeny mnohem dříve, než tomu bylo u Brandýsa nad Labem a Staré Boleslavi, což bylo dáno hned několika faktory.¹²⁸

Prvním faktorem byla bezpochyby všeobecně velká kulturní vyspělost celého východočeského kraje. Na Hradecku totiž od třicátých let 19. století působilo několik významných buditelů, mezi nimiž nejvýrazněji vystoupil Václav Kliment Klicpera. Z Hradce Králové se tedy brzy stalo druhé nejvýznamnější české obrozenecké centrum hned po Praze. To byl naprosto výjimečný výsledek vzhledem k tomu, že v krajských městech sídlily státní úřady, církevní správa a vojsko. Činnost ochotníků a veškeré vlastenecké snahy zde byly tudíž většinou silně potlačovány nebo dokonce úplně umlčeny.¹²⁹ Již v době baroka zde hostovaly nejrůznější německé kočovné divadelní společnosti, se kterými se mohli bohatší jedinci setkat i v nedalekém Kuksu. Sem zval František Antonín hrabě Špork od konce 17. století různé činoherní společnosti a roku 1702 nechal vystavět dřevěný Comedien-Haus. V letech 1724-1725 zde působila také italská operní společnost, díky níž se mohli diváci seznámit s vrcholem barokního umění, kterým opera v té době nesporně byla. Kuks se stal vedle Prahy místem nejčilejšího divadelního ruchu a měl tak rozhodující vliv na rozvoj amatérského divadelnictví celého východočeského regionu. Hrál se zde kdykoliv, kdy k tomu byla příležitost a podmínky. Místní divadelní život byl totiž vymaněn z církevního kalendáře a repertoár se tak mohl rozcházet s náboženskými tématy. Tento proces byl jinde prosazen až v dobách národního obrození. Po Praze pak byla dalším velkým divadelním centrem až

¹²⁸ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 72.

¹²⁹ Tamtéž.

Vratislav, kam se jen málokdo z Jaroměře mohl podívat. Kuks tak alespoň některým zámožnějším občanům z celého okolí přinášel první kontakty s profesionálním divadlem.¹³⁰

Další roli zde sehrála pevnost Josefov, která byla v blízkosti Jaroměře vybudována v letech 1780-1790. Vzniklo zde nové rušné sídliště, kde roku 1789 působila část zanikající společnosti Bouda. Zde se však, Bouda byla výjimkou, stejně jako v Kuksu, hrálo pouze německy a přítomnost vojska a rakouské společnosti mohla jaroměřské divadlo ovlivňovat negativně a třeba i zasahovat do repertoáru. Na druhou stranu ale z pevnosti přicházely také finanční a myšlenkové přínosy, jelikož i v armádě byli lidé vzdělaní, světaznalí a národně uvědomělí.¹³¹ Jaroměřské divadlo tedy mělo na čem stavět, mělo se kde inspirovat a z čeho čerpat. Nicméně ani zde nebyla cesta k prosazení českých her úplně snadná a ochotníci si museli svou pozici mezi místním publikem obhájit tak, jako tomu bylo i v jiných českých městech.

Za oficiální počátek českého divadla v Jaroměři považuje František Černý rok 1819, kdy jakási domácí společnost sehrála hru Loupežníci na Chlumském vrchu. O této události informují i Krameriovy c. k. vlastenecké noviny. Pražská premiéra této hry proběhla o čtyři roky dříve. Domácí společností se nerozuměl žádný oficiální soubor či spolek, ale spíše hrstka divadelně aktivních občanů. Tato společnost však, ještě před premiérou Loupežníků na Chlumském vrchu, sehrála tři německá představení. Můžeme zde tedy hovořit již o jakési kontinuitě v jejich činnosti, která byla u brandýských ochotníků postrádána až do počátku padesátých let. Premiéra, která se konala 9. května 1819, byla odehrána v „*městském divadle... zcela nově a krásně zřízeném*“.¹³² Nejednalo se však o žádné oficiální městské divadlo se stálým jevištěm, ale o některý z větších hostinských sálů na náměstí s příležitostně rozebratelným podiem, které bylo nově postaveno právě při příležitosti této premiéry. Již dříve však muselo ve městě existovat ještě jiné jeviště pro německá představení a také pro kočovné herce.

Kolem roku 1819 měla Jaroměř zhruba tři tisíce obyvatel. Na prvním českém představení se ukázalo, že pro české divadlo bude dostatek obecnstva. I přes dosti prostorný sál se totiž 16. května konala repríza. V říjnu toho rok pak odehráli místní herci

¹³⁰ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 72.

¹³¹ Tamtéž, s. 9-12.

¹³² Tamtéž, s. 15-17.

ještě další českou hru, a to Pravdy odplatu od neznámého autora. Toto představení provázela celá slavnost s ohňostrojem.¹³³

Neznámo proč, ve dvacátých letech nenavázali ochotníci na své úspěchy z let předchozích. Pouze v roce 1824 sehráli studenti práv, kteří se na prázdniny vrátili domů, Kotzebuovu hru Výpalné. Představení však proběhlo v soukromí, vstupné bylo dobrovolné a výtěžek putoval ve prospěch školní mládeže. Tento akt, jak se později ukázalo, ovšem nebyl oficiálně schválen a studenti byli posléze vyslýcháni. Vinným byl nakonec shledán magistrát, který měl akci zakázat. Navíc nelze s jistotou prokázat, že tato hra byla provedena v češtině. Ve třicátých a čtyřicátých letech docházelo k opětovné mobilizaci místních ochotníků. Jaroměř totiž zasáhla tzv. třetí vlna velké ochotnické aktivity vedená od počátku třicátých let z pražského centra ve snaze působit divadlem v celé zemi na měšťanstvo a inteligenci. Od konce třicátých let můžeme tedy v Jaroměři sledovat souvislejší divadelní činnost.

Od roku 1831 vystupovali místní ochotníci nejčastěji v hostinci U zlatého beránka na náměstí. Koncem třicátých let bylo také možno shlédnout několik dětských představení pod taktovkou kaplana Františka Vlčka. Tato představení se konala ve prospěch chudých školáků a na stavbu školní knihovny, která byla zřízena v roce 1840. Taktéž se konala představení pro děti. Nejznámějším titulem, který byl předváděn dětem, byla Láska dětí od Magdalény Dobromily Rettigové. Názory na jaroměřské divadelnictví ve čtyřicátých letech byly však rozporuplné. Obecně platilo, že místní ochotníci šli příkladem ochotníkům z okolních měst. V roce 1840 si v Květech dopisovatel z Hradce Králové stěžuje, že tamní divadlo „*zřídka se otvírá*“, zatímco „*v sousední Jaroměři horlivě českých her se ujímají*“.¹³⁴ V pražských listech se však objevují stížnosti typu: „*Jaroměř jak obyčejně spí*“.¹³⁵ Oproti pražskému centru se Jaroměř možná zdála nepříliš aktivní, ale ve svém regionu stále převyšovala ostatní města. Od čtyřicátých let se hrálo hlavně v hostincích U anděla a U lva, kde majitelé těchto lokálů propůjčovali zdarma prostory ke zkoušení a hraní jako tomu bylo u Fettrů v Brandýse n. L. a později v dalších podnicích současného polabského dvojměstí. Do roku 1848 se jaroměřské obecnstvo setkávalo pouze s činohrou.¹³⁶

Ani v Jaroměři nebyly v padesátých letech 19. století ideální podmínky pro hraní divadla nebo jakoukoliv vlasteneckou činnost. Ochotníci sehráli jen několik málo her. Místní

¹³³ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, S. 15-17.

¹³⁴ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 20-23.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž.

kronika však vypovídá, že v roce 1851 „se několik sousedů seskupilo“ a provedlo více her ve prospěch Národního divadla. Zisk byl pak zaslán Sboru pro zřízení českého Národního divadla v Praze. V dusných dobách bylo největším úkolem amatérských herců své diváky hlavně pobavit.¹³⁷

V roce 1856 vznikl v Jaroměři pěvecký soubor Jaromír, a to jako první české pěvecké sdružení, které se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku oficiálně ustanovilo. Pražský Hlahol vznikl až roku 1861. Po pádu ministra Bacha v srpnu 1859 se kulturní život ve městě u tří řek opět znovu rozběhl. V té době Jaroměř na několik měsíců navštívila již zmíněná Prokopova kočovná divadelní společnost. Občas také docházelo ke spojení místních ochotníků s profesionálním souborem. V Jaroměři to bylo např. v Heslerově inscenaci *Ďáblův mlejn na Vídeňské hoře*.¹³⁸

Již od srpna 1861 existoval v Jaroměři také oficiální divadelní spolek nesoucí název Ochotnické divadlo v Jaroměři. Později se více používal název Spolek divadelních ochotníků. V září 1862 si tento soubor otevřel sál v Zouzalově hostinci U bílého lva na rohu jaroměřského náměstí. Zde byl již od čtyřicátých let menší taneční sál, který se však netěšil dobré pověsti. Byl to neoficiální nevěstinec, který často navštěvovali vojáci ze sousední vojenské pevnosti Josefov. V polovině 19. století místní ochotníci hledali vhodný prostor ke zkoušení a roku 1850 si zde zřídili provizorní jeviště. Tento hostinec se tak stal kulturním centrem celého města a kromě ochotníků se zde usídlilo hned několik dalších občanských sdružení. Byl domovem Občanské besedy, která ve městě vznikla v roce 1862, nebo Sokola, který zde působil taktéž od roku 1862. Alois Petr Zouzal, kupec, hoteliér a majitel hostince U bílé labutě, byl pro jaroměřské ochotníky něčím, jako byl pro brandýské ochotníky Jan Josef Fettr. Zouzal se sice nijak umělecky neangažoval, téměř třicet let však poskytoval amatérskému souboru prostory a dlouhá léta byl také jejich pokladníkem. Divadelní sál byl velice prostorný, měl i galerii, kde seděla většinou mládež. Pojmul až 250 lidí. Byly zde velké lustry a na stranách zrcadla, která prostor výrazně opticky zvětšovala. Jeviště bylo 6 metrů dlouhé a 9 metrů široké, což byl oproti dřívějšímu, kdy se herci na jevišti tísnili v malých prostorách a pod nízkým stropem, veliký rozdíl. Hudebníkům pak bylo vyhrazeno místo před jevištěm. Toto jeviště se mohlo navíc pyšnit vyťahovací oponou a devíti velkými prospektovými dekoracemi. Za jevištěm byly dvě velké šatny, jedna pro pány, jedna pro

¹³⁷ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 29.

¹³⁸ Tamtéž.

dámy. Ovšem ani zde nebylo jeviště pevně zabudováno. Když se konaly plesy, bylo možné jej rozebrat. Zahajovací hrou na novém prostoru byl Duch času od Ernsta Raupacha. Proslov pronesl režisér Vilém Langr. Ředitelem ochotníků byl v té době notář Jan Karel Exner. Kromě divadelních představení se v tomto prostoru konalo mnoho tanečních zábav všeho druhu, dále různé poučné přednášky, schůze a valné hromady nebo také obecní i zemské volby. V červenci 1863 se zde konalo první veřejné cvičení Sokola, čemuž byl přítomen i sám Miroslav Tyrš.

Od šedesátých let tedy jaroměřský ochotnický divadelní spolek pravidelně zkoušel a hrál právě zde v Zouzalově hostinci. Velká rána přišla 1. ledna 1893, kdy A. P. Zouzal hostinec i divadlo za ne úplně vyjasněných událostí zavřel. Pravděpodobně potřeboval rozšířit svůj velkoobchod s koloniálním zbožím a skladiště nebo změnit prostor na byty. Už předtím však odsud odešla Občanská beseda, která hostinci zajišťovala vysokou dennodenní návštěvnost, a význam toho místa postupně upadal. Spolek ochotníků byl tedy nucen zkoušet v různých jiných prostorách a teprve v roce 1902 se trvale usídlil v nově postavené sokolovně, která konečně plně nahradila dříve ztracený prostor. Zouzalův hostinec se dá však považovat za první opravdové městské divadlo v Jaroměři, které bylo zřízeno v době, když ještě žádná jiná města na Hradecku a Náchodsku své vlastní divadelní budovy neměla. Dům byl pak v letech 1931-1932 zbořen a na jeho místě vznikla Městská spořitelna.¹³⁹

V roce 1861 byl také oficiálně schválen pěvecký soubor Jaromír, který poté nejčastěji vystupoval pod názvem Pěvecká a hudební jednota Jaromír. Po aktivizaci ochotníků téhož roku a vzniku Sokola a Občanské besedy roku následujícího se tyto instituce staly páteří kulturně politického hnutí města. Stejně jako ostatní česká města se i Jaroměř zapojila do sbírek pro Národní divadlo. Mimo to místní ochotníci, zpěváci a ostatní jaroměřské spolky pořádali nejrůznější charitativní akce na pomoc potřebným nejen ve svém městě, ale i jinde. A tak se např. v roce 1861 konala v Jaroměři velká národní pěvecko-hudební akademie ve prospěch pohořelých v Roudnici nad Labem a v Nových Dvorech u Kutné Hory. Akce, kterou organizačně zaštiťoval Jaromír, se zúčastnilo kolem pěti tisíc lidí, a stala se tak vzorem pro mnoho dalších národních slavností, které se v tomto desetiletí v českých zemích konaly.¹⁴⁰

¹³⁹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 42-48.

¹⁴⁰ Tamtéž.

Poměrně brzy se v Jaroměři probudilo také dělnictvo, které si již roku 1872 založilo podpůrný spolek Ruka. Nejprve tito dělníci pořádali různé zábavné programy, v rámci nichž hráli také kratší scénky. Zde se mohl projevit jejich herecký či jiný umělecký talent. Proto si hned rok po svém založení podali žádost na povolení provozovat divadelní hry, které jim měly pomoci rozmnožit dobročinný fond spolku. Okresní hejtman však žádost zamítl z obavy, že si dělnická představení najdou oblibu u širší veřejnosti. Proto byl ochotnický kroužek Ruky donucen obrátit se až na c. k. místodržitelství v Praze, které jim hraní povolilo, a to i pro veřejnost. Jaroměřští dělníci byli jedni z prvních v českých zemích, kteří se dokázali takto prosadit a poté také rozvinout poměrně rozsáhlou ochotnickou činnost. Prvním ředitelem toho amatérského spolku se stal Josef Šubrt, tovární tkadlec z Etrichovy továrny, který byl i autorem mnoha uváděných her.

Nejčastěji hráli dělníční ochotníci v hostincích U Rýdlů, Na mostě či Na poště. Zde se museli spokojit s velmi primitivními jevišti. Divadelní představení Ruky však tvořila jen jakýsi prolog dělnického divadelnictví v Jaroměři. Byly to spíše takové první pokusy, rozběhy. Prudký nástup dělnického ochotnictva nastal až v devadesátých letech poté, co zdejší měšťanský soubor stále více a více ochaboval. Ruka se v roce 1890 nakonec rozpadla, ale na její činnost navázala nová dělnická organizace. Byl to Občanský vzdělávací spolek Věda založený roku 1893, při kterém se o několik let později vytvořil i divadelní soubor. Ten byl místním časopisem Polabanem označen roku 1900 za velice aktivní. Od té doby působili dělníci pravidelně a jejich činnost byla pevně kontinuální. Všechna uvedená představení se hrála v budově Grandhotelu na Pražském předměstí.

Tento prostor byl na přelomu 19. a 20. století útočištěm mnoha jaroměřských spolků, ochotníků i kočovných divadelních společností. Zájem o tento prostor měly ale hlavně dělníční ochotníci, kteří neměli vyhlídku na vlastní divadelní prostor. Pro dělníky byl tento prostor velmi luxusní a to, že v něm mohli vůbec zkoušet, již mírně naznačovalo pomalu se měnící postavení dělníků ve městě. Po roce 1902 se většina ochotnických spolků ve městě přesunula do nově postavené sokolovny, kde bylo velké stabilní jeviště, a prostor Grandhotelu tedy zůstal k dispozici jen dělníkům. Dělnická představení zde byla zrušena až za první světové války. Vlastní divadelní sál s jevištěm měli tito ochotníci až v dělnickém domě v polovině dvacátých let 20. století. Věda ale nebyla jediným dělnickým ochotnickým spolkem ve městě. Poté, co se začali dělníci organizovat také odborově a vstupovat do politických stran, vzniklo v Jaroměři několik dalších dělnických divadelních seskupení. Jedním z nich byl

Dřevodělník založený roku 1902, dále měl pak dramatický odbor i národně vzdělávací spolek Barák. V roce 1900 vznikl také národně-sociální spolek Mladá generace, který seskupoval mladé lidi zaujímající radikální protirakouské, protimilitaristické a protiklerikální postoje. Na počátku 20. století mělo dělnické ochotnictvo již velmi širokou ochotnickou základnu.¹⁴¹

Hlavní jaroměřský divadelní spolek přijal roku 1889 do svého názvu ozdobu v podobě jména Jaroslava Vrchlického a oficiálně tedy vystupoval jako Jednota divadelních ochotníků Vrchlický. Velkým zásahem nejen do činnosti spolku, ale i do kulturního a společenského života Jaroměře bylo však zrušení sálu U bílé labutě. Jak již bylo řečeno, Vrchličané pak zkoušeli v různých prostorách a díky tomuto zhoršení pracovních podmínek nebyla jejich aktivita tak výrazná. Soubor hrál maximálně třikrát nebo čtyřikrát do roka. V této době naopak velmi výrazně vystupuje Pěvecká a hudební jednota Jaromír a již zmíněné dělnictvo. V době nečinnosti Vrchlického se z okruhu městským spolků věnovala divadlu ještě také Ústřední matice školská, jež byla v Jaroměři založena roku 1882. Hraním divadla získávala peníze na rozvoj různých typů českých škol, učitelských ústavů, opatroven, vychovatelem, knihoven či čítáren. Nejvyšší funkce zde vykonávaly především ženy. Stále aktivní byli také vysokoškolští, případně gymnaziální studenti, kteří se přes léto také pokoušeli o různé divadelní akce. Od roku 1902 zkoušel Vrchlický v sokolovně a zavázal se odváděním poloviny zisku z každé inscenace do pokladny Sokola na pomoc s údržbou prostor atp. Stal se tak zdrojem největších příjmů sokolovny. Dramatickým odborem Sokola byla Jednota divadelních ochotníků Vrchlický ještě po celou dobu první republiky. Teprve roku 1940 ze svazku vystoupil a to ve chvíli, kdy už bylo téměř jasné, že Sokol bude okupanty rozpuštěn a Vrchlický se tímto aktem před zakázáním činnosti uchránil.¹⁴²

¹⁴¹ František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 114-129.

¹⁴² František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819- 1918*, s. 144-160.

9. Závěr

Z předchozích řádků vyplývá, že divadelní tradice v Jaroměři byla mnohem silněji zakořeněna ve společenském a kulturním životě města, než tomu bylo u Brandýsa nad Labem a Staré Boleslavi, a to již o několik desítek let dříve. V době, kdy začal v Brandýse fungovat první ochotnický spolek, pevně kontinuálně pracující, procházelo jaroměřské divadelnictví již několikátou krizí svého působení. Je však zajímavé, že v Brandýse začal první ochotnický soubor relativně pravidelně, ne však ještě pod oficiální záštitou, hrát v padesátých letech, kdy byl veřejný život přísně kontrolován a v mnoha českých městech velmi omezen nebo úplně zastaven. V Brandýse a Boleslavi byla hlavně v dalších letech situace o to složitější, že se ve zdejších občanech mísil rozpor revolučních myšlenek národního hnutí, lásky k vlasti, snah upevnění českého jazyka i na kulturní a společenské úrovni vedle jejich pozitivního vztahu k příslušníkům habsburského domu pobývajících na brandýském zámku, tedy Ludvíka Salvátora a Karla I. Habsburského. Tito dva muži totiž nebyli žádnými utlačovateli, město se těšilo z každé jejich návštěvy a i divadelní ochotníci byli jistě velmi poctěni, když mohli při příležitosti pobytu arcivévody Karla a jeho choti sehrát jeden ze svých kusů.

V šedesátých letech, tedy v době, kdy začal brandýský ochotnický spolek oficiálně působit, by jistě nikoho nenapadlo, že tito herci budou jednou hrát i pro samotného budoucího císaře, a to velmi rádi. V situaci, kdy v polabském dvojměstí vznikalo stále více a více hereckých skupin, a rostla tak konkurence, pro ně musela být tato příležitost prestižní záležitostí nehledě na to, že jedním z jejich původních myšlenek a záměrů byly, vedle charitativní činnosti, především národně-osvobozené snahy bojující proti vnímanému rakouskému útlaku. Velký rozdíl mezi divadelními životy dvou zkoumaných měst vnímám hlavně v síle dělnického divadelnictví. Zatímco v Jaroměři vzniklo do první světové války hned několik dělnických ochotnických seskupení, která se později angažovala i politicky, v Brandýse nenabýlo dělnické působení takového rozměru a nepůsobilo nijak revolučně.

Co měla však obě města společná a bez nichž by se to v začátku amatérského divadla v českých městech neobešlo, byla hrstka nadšenců, milovníků Thálie, kteří pomocí divadla realizovali své osobní či nadosobní zájmy. Ostatně stejně tomu muselo být i v dalších českých městech. Jejich práce by jistě byla marná bez podpory mecenášů, formátu Jana Josefa Fettra nebo Františka Melichara v Brandýse nad Labem, a to jak ve finanční, tak v

morální rovině. Nebýt však poctivě odvedené práce všech osob, které se na každém jednom představení podíleli, diváci by se nevraceli. A oni se vraceli většinou velmi rádi.

Hraní divadla přinášelo hercům vedle uměleckých prožitků a určité popularity a prestiže ve městě jistě také mnoho starostí. Vše bylo vyráběno a zařizováno svépomocí, každý dělal, co uměl, nebylo mnoho času na zkoušení. Stejně jako divákům v jevišti jim však tato činnost přinášela určité odreagování, zapomnění, oproštění se od reality a starostí každodenního života v druhé polovině 19. století a na počátku století 20. Záměr pobavit se, ať už ve smyslu zhlédnutí nějaké komedie nebo prostě strávení večera nějakou kulturní aktivitou, byl jistě často mnohem silnější než záměr posilovat národní uvědomění, ukotvovat český jazyk nebo demokratické myšlení. Tyto faktory však nelze amatérskému divadlu rozhodně odepřít, stejně tak jako jejich dobročinné aktivity, kterými často podporovaly jiné městské spolky, instituce a různé celonárodní akce.

Ostatně jinak tomu není ani dnes. Lidé se chodí do divadla především bavit, na chvíli zapomenout na celý svět, trochu se tzv. zkulturnit, „provětrat“ sváteční šat. V druhé polovině 19. století tu byly navíc národně-uvědomovací cíle, které byly prostřednictvím divadla realizovány, nicméně taková frekventovaná návštěvnost a provozování divadla v menším českém městě měla, domnívám se, poněkud praktičtější a jednodušší důvody. O to více v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi, kde nebyly protimonarchistické nálady tak silné.

Prameny a literatura

Prameny:

MěÚ Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, *Kronika města Brandýsa nad Labem*.

MěÚ Brandýs nad Labem - Stará Boleslav, *Kronika města Stará Boleslav*.

MěÚ Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, *Kronika Sokola brandýského od založení roku 1868 Ad. Tomkem sepsaná*.

Oblastní muzeum Praha – východ, *Plakáty, programy a vzpomínky návštěvníků Hostince U města Prahy*.

Oblastní muzeum Praha – východ, *Zápisní a protokolní knihy Vlastenecko-dobročinné obce baráčníků v Brandýse nad Labem*.

Vojtěch TRPÁK, *Historie domu u Fettrů*. Vzpomínky věnované Oblastnímu muzeu Praha-východ, 1984.

Oblastní muzeum Praha – východ, *Fettrové*. Sběrka písemností a tisků.

Tištěné prameny:

Národní listy, dostupné z:

<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=12220&it=0>

Květy, dostupné z:

<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?id=10764696>

Justin Václav PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem: Město, panství i okres I.*, 1908.

Justin Václav PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem: Město, panství i okres II.*, 1911.

Justin Václav PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem: Město, panství i okres III.*, 1913.

Literatura:

Jaroslav BARTOŠ a kol., *Dějiny českého divadla II. Národní obrození*. 1. vyd., Praha: Academia, 1969.

Jan BRABEC a kol., *Dějiny českého divadla III. Činohra 1848-1918*. 1. vyd., Praha: Academia, 1977.

Jan CÍSAŘ a kol., *Cesty českého amatérského divadla. Vývojové tendence českého neprofesionálního divadla od národního obrození po dnešek*. 1. vyd., Praha: Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 1998. ISBN: 80-7068-129-2.

František ČERNÝ, *Divadelní život v Jaroměři v letech 1819-1918. Čtení o tom, co dávalo divadlo občanům středně velkých českých měst*. 1. vyd., Praha: Academia, 2003. ISBN: 80-200-1074-2.

František ČERNÝ, *Divadlo v české kultuře 19. století. Sborník symposia u příležitosti 3. roč. Smetanova festivalu v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985.

František ČERNÝ, *Kalendárium dějin českého divadla*. Praha: Svaz českých dramatických umělců, 1989. ISBN: 80-85096-02-1.

František ČERNÝ, *Místo divadla v životě českých měst v 19. století*. In: *Město v české kultuře 19. Století. Sborník symposia v Plzni 4. - 6. března 1982*. Praha: Národní galerie v Praze, 1983.

František ČERNÝ, *Sto let Národního divadla*. Praha: Albatros, 1983.

Jan GALANDAUER, Milan NOVÁK, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský*. Zámecká edice. Vydalo: Město Brandýs nad Labem - Stará Boleslav a Česká křesťanská akademie Brandýs nad Labem ve spolupráci s nakladatelstvím PhDr. Milana Nováka, 2006. ISBN: 80-903897-7-0.

Eva GREGOROVIČOVÁ, *Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození*. Praha: Národní archiv, 2017. ISBN: 978-80-7469-085-3.

Jubilejní brožura *Sto let Bojana*. ZK ROH BSS Brandýs nad Labem, 1962.

Vladimír LOYDA, *100 let českého ochotnického divadla v Brandýse n. L.-Staré Boleslavi*. ZK ROH BSS Brandýs nad Labem, 1964.

Brigita MADER a kol., *Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel*. Zámecká edice. Vydalo: Město Brandýs nad Labem – Stará Boleslav ve spolupráci s nakladatelstvím PhDr. Milana Nováka, 2005. ISBN: 80-902897-62.

Miroslav ŠNAIBERK, *Putování brandýskou historií*. Dotisk 1. vyd., Turnov: ZERA, 2005. ISBN: 80-239-5464-4.

Karin UNTERREINER, *Poslední habsburský císař Karel I.* Praha: Víkend, 2018. ISBN: 978-80-7433-232-6.

Seznam příloh

Textové přílohy

Příloha č. 1- dodatek k poznámce č. 60

Příloha č. 2- dodatek k poznámce č. 67

Obrazové přílohy

Příloha č. 3- Jan Josef Fettr (1819-1890), majitel Hostince U města Prahy a první „ředitel“
brandýských ochotníků

Příloha č. 4- Divadelní sál a hlediště v Hostinci U města Prahy

Příloha č. 5- Ukázky plakátů Spolku divadelních ochotníků v Brandýse nad Labem a Čtenářské
jednoty Budivoj

Přílohy

Příloha č. 1

⁶⁰ „Ku spolku může přistoupiti každý, buďsi z Jaroměře nebo z okolí, kdo mravů zachovalých je a síly divadelní v sobě chová. Přijímání ochotníka-herce se stává před většinou herců, před nimiž se ochotník řediteli svou ctí zaručuje, že pro divadlo působiti a jeho zákonův šetřiti chce. Mimo herce přijímají se též mužové na slovo vzatí a pro divadlo zaujatí, jež své síly z ochoty divadlu věnovat chtějí a v rozličných věcech ochotníkům vypomáhat. Jestli ochotník povinností nedostojí, vystupuje tím dobrovolně ze spolku, udál-li by však později příčiny svého jednání podstatné, budiž svolením ochotníkův, jež to uvážiti mají, opět přijat.

Bylo by si přáti, aby pro každou úlohu herci ustanoveni byli, a ti aby jen ve svém oboru pracovali a se zdokonalovali. Mnohý snad namítati bude, že jest to nemožné, ale prohlédniž si, mnoho-li sil je zapotřebí, asi dva neb tři milovníci, asi dva zástupcové komiky vyšší, dva komiky nižší, asi dva pro úlohy staré, a tím jest mužský personál rozšířen na devět osob, s nimiž ty nejslavnější kusy provozovati můžeme. Kdybysme polovičku jich měli, ale sil řádných, již pro divadlo zaujati jsou, postačuje. Tak to platí i o ženských.

Nějaké sociální rozmíšky do divadla nepatří, a kdyby se v sociálním životě dva ochotníci na sebe rozhořeni byli, do divadla stoupivše jsou bratry. Ochotník proto každý nesmí svého spoluherce před neherci v jeho nepřítomnosti tupiti v záležitostech divadelních.

Řiditele a režiséra si ochotníci volí ze svého středu. Přičemž se hlavně má hleděti k tomu, aby oba schopni byli svůj úřad zastávati, tedy aby se znali v kusech divadelních a v úlohách, přičemž nemá se nedostávati znalost sil herců. Řiditel má znáti divadelní kusy, tedy by si přáti bylo, aby si osvojil především známost kusů divadelních, jež již jsou majetkem divadla našeho. Pak má na starosti obstarávati jiné dobré kusy. Dále musí rozeznati úlohy kp. komické a dobře je pochopiti, aby je dostatečným silám přidělití mohl. Každý ochotník úlohu, již řiditel jemu přiřknul, přijat musí a není oprávněn všelijakých výpletek namítati, poněvadž tím jen ředitelovu úlohu ztrpčuje. Úlohu nepřijati může ochotník jen tehdaž, když by odcestovati měl a zkoušení, které se hned při rozdělení úloh určejí, přítomen býti nemohl. Proto také řiditel po domácích úlohách vynášeti nemá, ale má svolati ochotníky, i dámy se dostaviti mají, a tam se úlohy rozdati mají a zkoušky se určují pojednáním.

Každý ochotník jest povinen při zkouškách býti, poněvadž jen tři zkoušky se odbývají, poslední pak zkoušku musí s sebou účinkovati a nemá žádná výmluva místa. Co do zkoušek

navrhoval bych, aby se hlavní zkouška odbývala den před představením, druhá zkouška dva nebo tři dny před hlavní zkouškou, jak ochotníkům hrajícím se za dobré uzná. První zkouška se hrá, vlastně čte, as týden před představením, jak se hrajícím ochotníkům za vhodné uzná. Herec, jenž úlohu jednou přijal, nesmí ji, leč v případech nepředvídaných a dosti váhy do sebe majících, vrátit, byl-li by ku příkladu nemocí k tomu přinucen, a nechť ji, možno-li, udávaje přitom příčinu, na nejméně tři dni před představením řediteli osobně odevzdá. Při kom by se shledalo, že zúmyslně ředitele nevhodným odevzdáním úlohy již přijaté do rozpaků přivésti chtěl, budiž pro našetření pořádku ze spolku vyloučen. Do zkoušky se dostaví ochotník v určitou hodinu, a sice, aby se hned započat mohlo, neboť tím, že se ochotník v čas určený nedostaví, nejenže tím společnost uráží, že Múzou dramatickou opovrhuje, a tím pak zkouškami jen ledabyly odbývanými hru a tím zase pověst a čest celého spolku kazí, ale i chuti ochotníkům divadelním odnímá. Při zkouškách by si bylo přáti, aby i jiní ochotníci přítomni byli, jestli nevyhnutelná příčina je nevzdaluje, tam ale mají pozorně naslouchati opravám ředitelovým, aby každý spíše si osvojil rozličných úloh a přitom různé mimiky. Zvláště pozorni mají býti herci, protože nejen kus znáti mají, ale i své postavení k jiným osobám na prknech dle toho uzpůsobiti.

Při rozdávání již úloh podotkniž ředitel herci, jakou úlohu mu dává a na jakém poli a v jaké době pohybovati se bude, aby zaříditi mohl i hlas i gesta svá. Ředitel při opravách, jež k úlohám jednotlivců činí, neopomiň, jestli možná podotknouti, proč by úloha tak a ne onak se hráti měla. Ředitel má na starosti dobrý přízvuk herců a dobré vyslovování slovné. Při zkoušce ochotník pozornost musí věnovat hře, aby seznámil se dobře s kusem, neb se stává, že často ani celý kus nezná a jen svou úlohu jako s nebe spadlý odříká a zase odmašíruje. Režisér pak při zkoušce poslední a při představení má na starosti dobrý a rychlý postup, včasnou hudbu a přiměřenou dekoraci a oblek, proto má po ruce dekoratéra. Ředitel a režisér hrát nemají, jestli dobrý postup býti má.

Každý ochotník má vždy volný přístup, ovšem mimo ty, již ochotníky býti přestali. Mimo to dostane každý hrající ochotník jeden lístek vstupný pro své domácí. Jiných s sebou vodit se každému přísně zapovídá. Jen tu přednost mají herečky nehrající před herci, že bych navrhoval, aby se ze šetrnosti již k ženským dal každé vstupný lístek, když by do divadla šla neb jíti mohla.

Při představení smí za kulisami jen ochotníci divadelní, kteří hrají, rozumí se ředitel s režisérem, dekoratér a garderobiér s divadelním sluhou přítomni býti, ale žádné jiné osoby,

kteře tam co dělat nemají, ať jsou ochotníky čili nic. Proto ať ochotníci nevodí sami žádných známých za kulisy a ušetří řiditele, aby je upomenul, že hosta svého propustiti musí. Krejčí a vlásenkář, osoby nevyhnutelné, nejen přítomni býti mohou, ale i mají. Dámy si volí nějakou starší dámu, aby tam při strojení a přestrojování byla přítomna. Kde časté a mnohé přestrojování ženských nutí, mohou i dvě i tři dámy tam herečkám vypomáhati.

Rok se rozdělí na běhy a běh měj osm představení, tím může rok dva, tři neb i více roků obsahovat. V každém běhu ať je ale zastoupena tragédie, dvě nebo tři drama a jen nejvíce dvě frašky. Představení z více kusů buď ve běhu jenom jedno, nejvíce dvě, tragédie by býti měla kvůli upravení citů posluchačů, a jestli drama na mysle působí, tím více tragédie.

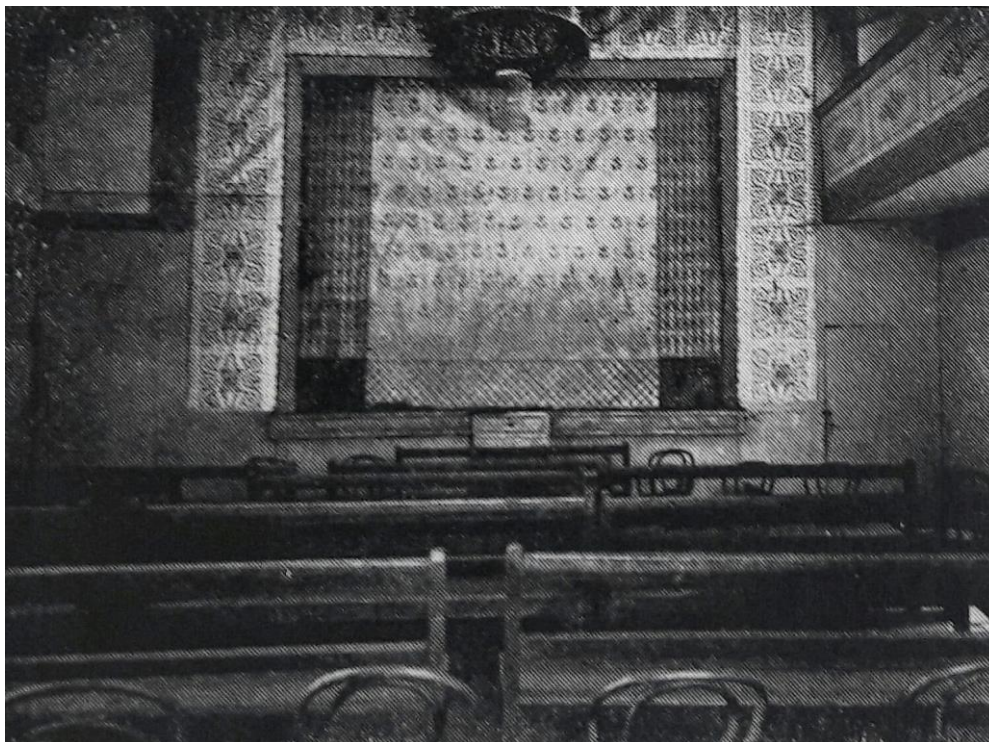
Proto nechť se děje rozdělování úloh zcela pitevně, ať řiditel k tomu přihlíží, aby se nedala úloha herci, jehož síly by přesahovala, neb pro niž by ani nebyl. Proto ať se také dá úloha komická jen komikovi a nedostane úlohu zamilovaného komik, jenž si není pravdu s to dát, jak se patří, nýbrž vždy jen zase komicky. Dávati herci nějakou úlohu, v níž se on nevyzná, jest zcela nesmyslné, neb jeho práce se náramně obtíží, on má dělat to, co nikdy necítil, jako kdyby obuvník nám krásný moderní kabát ušítí měl. Od takového herce nemůžeme nic jiného očekávat než práci fušérskou a nemistrovskou, čehož následkem jest neúčastenství obecnstva, pád kusu a divadla. Těžší úloha se dá herci lepšímu, jak se samo sebou rozumí, aniž by měl herec slabší jemu toho záviděti, nýbrž má být toho právě povděčen, aby se zdokonaliti mohl, vidět před sebou herce lepšího. Každému herci se klade na srdce, aby ve svém oboru, ač k němu dost povolání cítí, se zdokonaliti hleděl, aby se častěji doma v přednášce cvičil, zvláště jestli je rozmaru toho, jaký úlohou vane, a tím postaví sílu na prkna zajisté výtečnou, ne-li nedostihlou. Aby nepřestál na tom, jestli jednu úlohu zná, ale i jiné by prostudoval, neboť i kp. milovník vždy jinak se jeviti musí, a obecnstvo by nejen mělo dlouhou chvíli, ale i k smíchu by nuceno bylo, kdyby vidělo nějakého selského milovníka počínat si jako rytíře ohánět se a hlasem rytířským svou úlohu přednášet. Měněním úloh z rukou do rukou žádané zručnosti herec nenabude, nýbrž je to devateré řemeslo, desaterá žebrota. Sil, které komické i milovnické úlohy dávat mohou, jest pomálu, ale jest tím lépe pro ně, jestli se v jednom oboru dokonale vycvičejí. Ochotník musí přidělenou roli přijmout, a když se snad právě necítí určitou roli zahrát, má poukázati řiditele na herce, jenž úlohu právě tak přednese, jako on by to přednesl. Úlohu si musí osvojit ochotník divadelní před poslední zkouškou tak, aby se slovy zápasiti nemusel, měl by se vlastně již v první zkoušce úloze naučiti.“

⁶⁷Josef Alois Prokop byl pro tuto činnost osobností nesporně kvalifikovanou. Ze studia práv odešel ke Stavovskému divadlu a měl zkušenosti i s kočováním s Tylovou skupinou. Poměrně vzácné je i to, že si poctivě vedl účetní knihy, díky čemuž je, na rozdíl od ostatních kočovných společností, dobře znám repertoár jeho souboru. Našli bychom zde díla Klicpery, Macháčka, Štěpánka, Tyla či Kollára. Z cizích autorů např. Charlottu Birch- Pfeifferovou, Jana Nepomuka Nestroye, Ferdinanda Raimunda, Friedricha Hebbela a další. Prokopova společnost byla prostřednictvím svého dvanáctičlenného souboru schopna divákovi nabídnout rozsáhlý repertoár čítající na šedesát titulů. Byly to především veselohry, romantické historické hry či obrazy ze života. V některých městech se Prokop se svou družinou zastavoval na více než tři měsíce a těšil se veliké oblibě. *„Věru bychom nevěděli, jak trávit vždy víc a více se prodlužující večery podzimní, kdyby k nám nebyla... herecká společnost páně Prokopova zavítala, kteráž četné obecnstvo zdejší v té míře baví, že toho tak žádná posud společnost u nás meškavší nedovedla. Jest to ale také první divadelní společnost, kteráž v našem mateřském jazyku výtvoř domácích i cizích básníků nám přivádí.“*

O padesát let později vydal herec Mošna, který se na čas také přidal k Prokopově herecké skupině, vzpomínky, ve kterých označil ředitele Prokopa za cholerického alkoholika, který šidil a zanedbával své herce. Ti prý chodili špinaví a zarostlí, což se v případě profesionálních herců, kteří měli být upravení a bez vousů, neslušelo. Hráli navíc tzv. na díly, kdy k rozdělení výtěžku z daného představení docházelo hned po jeho odehrání, a Prokop si měl údajně většinu peněz nechávat pro sebe. Nutno však podotknout, že Mošna poznal Prokopa až na sklonku jeho životní dráhy, kdy byla jeho společnost již značně v úpadku.

Příloha č. 4

POZVÁNÍ
k maškarnímu plesu,

který odbývá se bude v neděli dne 27. ledna 1867
v novém sále p. Fettra v Brandýse nad Labem.
Hudba od II. pluku husarů.

1. Do zábavy této nemá nikdo přístupu mimo ty, kdož byli pozváni a každý, kdož se vykáže, že u kasy zaplatil.
2. Tento zvací lístek kdo neobdrží při zvaní, necht' si ho zaopatří později, a sice u pana A. Zítka v hodinářském krámě.
3. Kdo nepřijde v čas, přijde pozdě, ale co nejvíce možno v maškarním oděvu.
4. Kdo má dva kabáty neb pláště, necht' dá jeden bližnímu svému, kterýžto „bližní“ bude mít pro to u vchodu do sálu — na levé straně po schodech zvláštní šatnici.
5. Cinkání a rámus budou dovoleny, ale za rušení pořádku ručí ustanovený výbor.
6. Kouření se zapovídá v sále, dokud nebude dovoleno.
7. Vstupné 1 zl.; podle libosti se může dát třeba více.
8. Zábava počne hned na počátku, t. j. v 7 hodin večer.
9. Zábava potrvá až do konce.

➔ **Čistý výnos věnován jest dobročinným účelům.** ➔
(Dítky nemají přístupu.) **Divadelní ochotníci.**

Ochotnické divadlo v Brandýse n. L.

v sále „u města Prahy“.

V neděli dne 25. září 1881 slavnostní představení

ve
prospěch
důstojného
Národního
divadla.

ve
prospěch
důstojného
Národního
divadla.

PROSLOV od Jaroslava Tichého, předsese . . . sl. Zdeňka Krátkova.

Na to:

Jedenácté přikázání.

Převodní veselohra ve třech jednáních od F. F. Šamlerů. S laskavým povolením páni úpravatelů.

OSOBY:

(Faint list of cast members and roles)

Začátek určitě v 7 hodin.

Spolek divadelních ochotníků v Brandýse n. L.

pořádá za spoluúčinkování pěveckého spolku „Bojan“
v prvních dnech měsíce prosince v sále „Sokolovny“

na počest Jejich císařským a Král. Výsostí nejjasnějšího pana
arcivévody **KARLA FRANTIŠKA JOSEFA** a nejjasnější
paní arcivévodkyně **ZITY**

Slavnostní představení.

POŘAD:

1. PROSLOV přednese slečna Zdeňka Dvořáková.
2. ŽIVÝ OBRAZ uspořádá pan Boh. Šippich.

3. U STUDNI.

Komická opera o jednom jednání. — Slova od Karla Sabiny, hudbu složil Vilém Blodek.
Orchestr pěveckého spolku „Bojan“ za řízení sbormistra p. J. Kreka. Režisér V. Drněš.

OSOBY:

JANEK, sedlák, starý vdovec	— — —	p. J. Králík.
VOJTECH, seiský synek	— — —	p. K. Reinstejn
LIDUNKA, seiská dcera	— — —	pl. L. Cermáková.
VERUNA, stará žena	— — —	sl. M. Vráčková.

Chasa obého pohlaví. — Dej koná se poblíže vesnice.

Ceny míst: Křeslo 4 koruny, I. místo 3 koruny, II. místo 2 koruny,
místo k stání 1 koruna, sedadlo na galerii 2 koruny.

Přihlášky na vstupenky s příslušným obnosem přijímá pan Jan Forejtek, knihkupec
na náměstí do 25. listopadu 1911.

